

III. ÜNİTE:
İLAHİYAT ÇALIŞMALARININ
BİLİMSELLİĞİ: TARİH BİLİNCİ VE
SÜREÇ ALGISI

Prof. Dr. Hasan ONAT

Ünite Ele Alınan Konular

- Kök bilim paradigmasında ilahiyat disiplinlerinin yeri
- İlahiyat çalışmaları ve bilimsellik sorunu
- İslam bilimleri ve tarih bilinci
- Kur'an ve tarih
- Hz. Muhammed, hadis, sünnet ve tarih
- Tarih bilinci ve eleştirel düşünce
- Tarih bilincinin temel parametreleri
- Müslümanların tarih algısı bağlamında bazı temel açmazlar
- Tarih bilinci ve süreç algısının aktüel boyutu

Ünite Hakkında

Bu ünite; öncelikli olarak İslam Bilimleri ve tarih bilinci konusu ele alınmış ve yeni bir İslam Bilim Geleneği'nin inşasının mümkün olup olmadığı sorgulanmıştır. Evrensel ölçekte bilim ve değer üreterek özne olabilmek için öncelikle sağlıklı tarih bilgi ve bilincine ihtiyaç vardır. Müslümanlar on dört asrı aşan süreçte muazzam bir beşeri birikim yaratmışlardır. Ne var ki, süreçlerle ilgili duyarsızlık, Müslümanları maziye ve malumata mahkum etmekte, "gelişme", "yeniden düşünme", "katkı sağlama", "yeni bir şey yaratma" gibi gelecek inşasının gereği olan arayışlardan uzak tutmaktadır. Müslümanların bugün Temel İslam Bilimleri olarak adlandırılan, Kalam, Usul-ü Fıkıh, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Tasavvuf, İslam Mezhepleri Tarihi gibi alanlarda bir araya getirilmeye çalışılan birikimi, mevcut bilim ve tarih algısı ile yeniden üretilmeyi bırakın, doğru anlaşılmaya bile elverişli değildir. Felsefe ve tarih bilinç ve birikimi yoksa, en ileri aşamada teknik ve yöntem birbirine karıştırılır.

Müslümanların tarih algıları biraz sorunlu olduğu için, İslam'ın kurucu ilkeleri ile onların anlaşılma biçimleri ve kurumsallaşma arasındaki irtibat doğru anlaşılmamaktadır. Kur'an'ın herhangi bir ayeti insan aklı ile buluştuğu andan itibaren, ortaya çıkan her şey, özü itibarıyla "yorum"dur ve beşeridir. İslam'la ilgili her türlü

kurumsallaşma da beşeridir. Müslümanların İslam algısı, değişerek, dönüşerek, yer yer farklılaşarak günümüze ulaşmıştır. Tek bir İslam algısı yoktur. Bu çerçevede Müslümanların unuttukları “süreç”lerle ilgili algıya ve İslam anlayışlarının değişerek, dönüşerek, hatta zaman zaman farklılaşarak bugüne geldiğine dikkat çekilmiş, bugün özellikle İlahiyat Fakülteleri’nde ciddi emek harcanarak gerçekleştirilen çalışmaların bir “birikim” oluşturup oluşturmadıkları, yapılan faaliyetin İslam Bilim Geleneği’nin veya herhangi bir bilim geleneğinin devamı olup olmadığına irdelenmiştir.

Öğrenme Hedefleri

Bu üniteyi tamamladığınızda,

- Kök bilim paradigmasının hangi basamaklardan oluştuğunu öğreneceksiniz.
- Kök bilim paradigmasında ilahiyat disiplinlerinin nerede durduğunu anlayabileceksiniz.
- İlahiyat alanındaki çalışmalarda bilimsellik açısından bulunması gereken temel ölçütleri kavrayabileceksiniz.
- İslam bilimleri açısından tarihin anlam ve önemini öğreneceksiniz.
- Tarih bilincinin Kur'an ve Hz. Muhammed'in öğretilerini anlamadaki önemini kavrayabileceksiniz.
- Tarih bilincinin eleştirel düşünceye olan katkısını tahlil edebileceksiniz.
- Tarih bilincinin ilişkili olduğu temel kavramları öğreneceksiniz.
- Müslümanların tarih algısındaki yanlışlıklar ve bunların yol açtığı ontolojik ve epistemolojik sıkıntıların farkına varabileceksiniz.

ÜNİTEYİ ÇALIŞIRKEN

Bu üniteyi çalışırken,

- Öncelikle kitabın bütününe göz önüne alarak, üniteyi anlayarak okumaya çalışınız.
- Ünite başında belirlenen amaçlara ulaşip ulaşmadığınızı sürekli düşününüz. Eğer bazı amaçların gerçekleşmediğini düşünüyorsanız, ilgili konuları tekrar okuyunuz.
- İnternet ortamından konu ile ilgili farklı bilgilere ulaşmayı deneyiniz. Üniteye işlenen konular hakkında daha geniş bilgi edinmeye çalışınız.
- Web sitesindeki ünite ile ilgili video dersi izlemeyi ihmal etmeyiniz.
- Web sitesinde kısa bir değerlendirme sınavı bulunmaktadır. Bu sınava katılıp, başarısız olduğunuz sorunun ilgili olduğu konuları ders kitabından tekrar okuyunuz.
- Dersin web sitesinde, her ünite ile ilgili zengin bir kaynak listesi sunulmaktadır. Bu listeden ulaşabildiğiniz kaynakları inceleyiniz.

KÖK BİLİM PARADİGMASINDA İLAHİYAT DİSİPLİNLERİNİN YERİ

İslam'la birlikte insanın tabiatla ilişkisi birebir gerçeklik ilişkisi olarak belirlenmiş; insanın madde üzerinde tasarruf gücü, tabiatın doğru anlaşılması ile ilgili bilgisel süreçleri harekete geçirmiştir. Bu bakış açısı, kısa sürede etkisini göstermiş; Müslümanlar bir yandan olay ve olguları doğru anlamaya ve açıklamaya çalışırken, diğer yandan da bilgiye, öğrenmeye açık hale gelmişler ve insanlığın birikimine talip olmuşlardır. Kur'an'ın "oku!" emri, Müslümanı "eşyanın hakikatini", olay ve olguların iç yüzünü anlamaya sevk etmiş; bir "yitik" ararcasına bilginin peşine takmıştır. Hem ulaşılabilen her türlü bilgi öğrenilmiş, hazmedilmiş; hem de yeni bilgi alanları yaratılmış ve bilimsel bilgi üretilmiştir. Böylece, malumatla bilimsel bilgi arasındaki fark gittikçe daha belirgin hale gelmiş; sağlam, güvenilebilir bilgi üretme süreçleri oluşmuş ve sıradan bilgiden, malumattan farklı olan bilimsel bilgi üretilmiş, hayatın farklı alanlarında alimler yetişmiştir. Her ne kadar erken dönemde "ilim" adı altında daha çok din alanında oluşan birikim kastedilmiş ise de, Müslüman bilim algısında malumatın ötesinde güvenilebilecek, sağlam bilgi üreten kimse alim olarak görülmüştür.

Kur'an'ın getirdiği yeni bir insan ve evren algısının doğal sonucu olarak görülebilecek bilgi konusundaki bilinç, kısa sürede meyvesini vermiş; insanı ilgilendiren temel alanlarda ilmi/bilimsel birikimin ilk işaretleri hicri birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştır. İslam Bilimleri dediğimiz Kelam, Tefsir, Hadis, Fıkıh Usulü, Tasavvuf, Tarih, İslam Mezhepleri Tarihi gibi disiplinler; astronomi ve tabiat bilimleri alanındaki gelişmeler, bu süreçte ortaya çıkmış; insanlığın gidişatını etkileyen muazzam bir bilim geleneği oluşmuştur. Bugün İslam dünyasının hemen her yöresinde İslam'la ilgili sayısız çalışma yapılmakta, tahmin edilemeyecek kadar büyük emek harcanmaktadır. Bu çalışmalar, ne Müslümanların kaybettikleri bilimsel geleneğin bir parçası olmakta, ne de Batılı bilim geleneğine eklenilebilmektedir. İslam Bilimleri'nin yeri İnsan Bilimleri / Sosyal Bilimler/ Manevi Bilimler alanıdır. Çünkü İslam Bilimleri, Müslüman insanın İslam'ı anlama ve yaşama konusundaki çabalarını yansıtmaktadır. Bu durum İlahiyatçıya, Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji-Antropoloji gibi alanların yöntem desteğini ve birikimini kolayca kullanma imkanı sağlayacaktır. İşin gerçeği, bu disiplinler olmadan ne insanı anlamak, ne de bilim yapmak mümkün olur. Ayrıca İslam Bilimleri için tarih bilgi ve bilincinin de hayati önem taşıdığını belirtmekte fayda vardır.

İslam Bilimleri, Sosyal Bilimler/ İnsan Bilimleri şemsiyesi altında yer alacakları için, yine beş kademedен oluşаn, en üstte de bilim adamının kişisel anlayışı ile taçlanan bir yöntemle çalışılacaktır. En temelde bütün bilimlerde ortak olan genel bilimsel yöntem, ya “bilimsel yöntem ortak paydası” yer alacaktır. Onun üzerinde Sosyal Bilimler’in yapısal özellikleri ile örülen, “açıklayıcı anlama”yı da içeren Sosyal Bilim Yöntemi; onun üzerinde İslam Bilimleri Yöntemi; daha sonra İslam Bilimleri içindeki uzmanlık alanlarının kendine özgü niteliklerini öne çıkartan İhtisas Alanı Yöntemi ve nihayet bilim adamının yöntem anlayışının özgün nitelikleri olacaktır. Bu piramit bize, İslam/İlahiyat Bilimlerinde ihtisaslaşmanın bir derinleşmeden çok bir yükselme olması gerektiğini de göstermektedir. Bu, hem yöntem, hem de alan olarak yükselmedir. Örneğin İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan bir insan, sağlıklı bir bilimsel bilgi birikimine sahip olabilmek için, Temel İslam Bilimlerinin oluşturduğu bir zemin üzerinde, Kelam’ın, İslam Tarihi’nin ve İslam Felsefesi’nin desteğini de alarak, Mezhepler Tarihi çizgisinde yükselmek durumundadır.

Merkeze bilimsel bilgiyi alacak olursak, insan ürünü olan bilimin, genel anlamda, doğа bilimlerinin ve insan bilimlerinin ortak paydasına sahip olduğunu görürüz. İşte bu ortak payda, yöntemin gereksizliğini ileri süren tartışmaların ötesinde, bilimsel yöntemin de bir ortak paydasının olması gerektiğini düşündürmektedir. Bu, bütün bilim alanlarında kendisini hissettiren, ürünün ortak bilim havuzuna akmasını sağlayacak olan temeldir. Buna belki de, yöntemden çok kök bilim paradigmasından kaynaklanan temel yöntem ilkeleri adını vermek de mümkündür.

Kök bilim paradigması, bilimin insan ürünü ve göreceli olması şeklinde özetlenebilir. İnsan ürünü ve göreceli olan bilim, bilgi havuzlarında yer alan diğer bilgi türlerinden farklı olarak güvenilebilir, sağlam ve savunulabilir bilgi olmak durumundadır. Durum böyle olunca, ne doğа bilimlerinin yönteminin diğer alanlara dayatılması, ne de diğer alanlardaki yöntem anlayışının genel geçerliğinin iddiası söz konusu olacaktır. Kök bilim paradigması, her alanın, bilim ortak paydası altında, kendine özgü boyutları olan bir yöntem geliştirmesine engel değildir.

Bütün bilim alanlarında geçerli olacak, kök paradigmanın ışığında geliştirilecek olan temel yöntem ilkelerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: “Bilimsel yöntem; açık seçiktir, denetlenebilir; yansızdır; eleştirici ve düzelticidir; deneyicidir; akla uygundur; duyarlılığı yüksektir; olgusal düzeyde, bilinen en güvenli problem çözme yöntemidir” (Karasar, 1998, 17) .

Kök bilim paradigması temelinde şekillenen temel yöntem ilkeleri, gerek doğa bilimlerine, gerekse insan bilimlerine, ortak payda zemininde kendi yöntemlerini inşa etme imkanı sağlamaktadır. Ayrıca, doğa bilimleri veya insan bilimleri şemsiyesinin altında yer alan diğer disiplinler de, bu temeller üzerinde kendilerine özgü yeni oluşumları gerçekleştirebilirler.

Bu doğrultuda, bilimsel bilgi üretmeyi ve bir birikim oluşturmayı amaç edinen, tüm bilim alanları için geçerli olacak, beş kademedен oluşan yöntem süreci önermek mümkündür. En alt kademede insan ortak paydası vardır. Bilim insan ürünü olduğuna göre, hangi alanda bilimle uğraşırsak uğraşalım insanı tanımadan, belleğin nasıl işlediğini bilmeden, bilimin olmazsa olmazı olan “bilgi” hakkında sağlıklı bir bilinç geliştirmeden bilimsel yöntemden söz edilemez. Bilimsel faaliyette bulunabilmek ve bilimsel bilgi üretebilmek için insanın özel olarak eğitilmesi, bilim ve yöntem konusunda bir farkındalık kazanması gerekmektedir. İnsanı anlamayan, kendini tanımayan, olay ve olgulara nasıl bakacağını bilemeyen bir kimse en ileri aşamada malumat sahibi bir kimse olabilir. Malumatsız bilim olmaz; fakat her malumatın bilimsel olması gerekmez. Bilimle uğraşacak kimse işin başında sistematik düşünmeyi, tasnifi, süreç okumayı, öğrenmeye açık olmayı, bütüncü düşünmeyi, sebep-sonuç ilişkisini görebilmeyi öğrenmek durumundadır. Problemin farkında olma ve güçlükleri sezme ile ilgili yetiler bu aşamada geliştirilir.

Bilimsel yöntemin ikinci basamağında tarih bilgi ve bilinci vardır. Hiçbir bilim insanı bilimsel faaliyeti sıfırdan bir inşa faaliyeti olarak düşünemez. Bilim daima var olan birikim üzerinden yürütülür. Bilim alanında yenilik dediğimiz şey, mevcut birikimin doğru anlaşılmasına ve iyi özümsemesine bağlı olarak ya yöntemde, ya kaynakta, ya da yorum, anlama ve açıklamada ortaya çıkar. Tabiat bilimlerinden örnek verecek olursak, Einstein Newton’u ve onun fizik alanındaki katkılarını görmezlikten gelmemiştir. Onun yaptığı iş, olay ve olgularla ilgili yeni bir okuma, yeni bir açıklama tarzı geliştirmesidir. Eski birikimin doğru anlaşılması, doğru öğrenilmesi meselesi, insan bilimleri / sosyal bilimler alanında daha bir önem taşımaktadır. Hem insanın kendisi tarihsel bir varlıktır, hem de bu alandaki bütün birikim bir tür tarih olarak, geçmişten gelen bilgilerle sürekli yeniden inşa edilerek belleklerde yer bulmuştur.

Bilimsel yöntemin üçüncü basamağında, bilim ortak paydası, ya da kök bilim paradigması ile ilgili bilinçlilik hali etkin kılınarak Tabiat Bilimleri veya İnsan Bilimleri’nin kendine özgü anlam çerçevesi ve birikiminin ana hatları yer alır.

Dördüncü basamakta uzmanlık için seçilen bilim dalı mevcuttur. Mesela, İlahiyat alanında bilimsel faaliyette bulunacak bir kimse eğer İslam Mezhepleri Tarihi disiplini tercih ederek bilimsel faaliyette bulunmak isterse, onun için bu durum şöyle formüle edilebilir: İslam Mezhepleri Tarihi İslam Bilimlerine bağlı bir disiplindir. İslam Bilimleri ise, İnsan Bilimleri / Sosyal Bilimler çatısı altında yer alır.

Beşince basamakta kişinin kendine özgü yöntem anlayışı ve teknikler vardır. Dilimizde teknik ve yöntem sıklıkla birbirine karıştırılmakta; çoğu zaman birbirinin yerine kullanılmaktadır. Teknik yöntemin içinde yer alan, daha çok veri toplamada ve bilgisayar ortamında analizde kullanılan, hemen herkesin benzer şekilde gerçekleştirebileceği bazı uygulamalardır.

Bizim önerdiğimiz yöntem, insanı ilgilendiren her alanda sağlam, doğru, güvenilir bilgi üretmenin nasıl mümkün olabileceği ile ilgili arayışın takip edebileceği süreci işaret etmektedir. İşin temelinde insan gerçeği vardır. Öyle ise objektiflikten çok daha etkin olabilecek, güvenli bilgi üretimini kolaylaştıracak yeni bir kurucu ilkedен söz etmek gerekecektir: Adalet. Adalet, esas itibarıyla aklın bir ilkesidir. Bunun adı bazen sağ duyu, bazen vicdan, bazen aklın sesi olur; sonuçta her insan, benliğinin derinliklerinde neyin doğru olduğu konusunda bir bilinç pırıltısını hisseder. İnsan belleğinin geçmişle ilgili her türlü inşa faaliyetinde ana hatlarıyla doğruyu esas alması da bu hususla ilgili olmalıdır. Eğer insanı iyi tanır, adalet konusunda yeterince bilinçli olmasını sağlayabilirsek, bu objektiflikten daha fazla tutarlılık ve yansızlık sağlayabilecektir. Adalet ilkesinde hakikatin ortaya çıkması konusunda bir taraf olma, bir motivasyon mevcuttur.

İLAHİYAT ÇALIŞMALARI VE BİLİMSELLİK SORUNU

İslam dünyasının hemen her yöresinde İslam'la ilgili sayısız çalışmalar yapılmakta, tahmin edilemeyecek kadar büyük emek harcanmaktadır. Bu çalışmalar, ne Müslümanların kaybettikleri bilimsel geleneğin bir parçası; ne de Batılı bilim paradigması çerçevesinde üretilen, Batı bilimsel birikimine eklenebilecek niteliktedirler. Batı patentli mevcut hakim bilim paradigması, Batı'da üretilmesine rağmen, henüz Sosyal Bilimler/ İnsan Bilimleri/ Manevi Bilimler alanındaki arayışları içine sindirebilmiş değildir. Bu sebepten, insanlığın geleceği açısından yeni bir bilim paradigmasından ve yeni bir bilimsel yöntemden söz etmek ihtiyacı hissedilmektedir.

İslam Bilimleri, Sosyal Bilimler/İnsan Bilimleri'nin yöntemlerine benzer yöntemlerle varlığını sürdürmüştür. En temelde bütün bilimlerde ortak olan genel bilimsel yöntem; onun üzerinde Sosyal Bilimler/İnsan Bilimleri'in yapısal özellikleri ile örülen, "açıklayıcı anlama"yı da içeren Sosyal Bilim Yöntemi; onun üzerinde İslam Bilimleri Yöntemi; daha sonra İslam Bilimleri içindeki uzmanlık alanlarının kendine özgü niteliklerini öne çıkartan İhtisas Alanı Yöntemi ve nihayet bilim adamının yöntem anlayışının özgün nitelikleri. Bu piramit bize, İlahiyat Bilimlerinde ihtisaslaşmanın bir derinleşmeden çok bir yükselme olması gerektiğini de göstermektedir. Bu hem yöntem hem de alan olarak yükselmedir. Söz gelişi İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan bir insan, sağlıklı bir bilimsel bilgi birikimine sahip olabilmek için, Temel İslam Bilimlerinin oluşturduğu bir zemin üzerinde, Kelam'ın, İslam Tarihi'nin ve İslam Felsefesi'nin desteğini de alarak, Mezhepler Tarihi çizgisinde yükselmek durumundadır.

Sosyal Bilimler/İnsan Bilimleri şemsiyesi, İlahiyatçıya, Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji-Antropoloji gibi alanların yöntem desteğini kolayca kullanma imkanı sağlayacaktır. Ayrıca, İlahiyat alanında üretilenlerin Sosyal Bilimler kanalıyla Bilim ortak havuzuna taşınması da mümkün olacaktır.

Sosyal Bilimler İnsan Bilimleri zeminini kullanan İslam Bilimleri, İslam Bilimleri şemsiyesinin altında kendine yer bulan Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi, İslam Tarihi, Tefsir, Hadis, İslam Hukuku gibi disiplinlerin kendilerine özgü yöntemlerini geliştirebilecekleri tabanı hazırlamak durumundadır. Bir başka ifadeyle, İslam Bilimleri Yöntemi, İlahiyat alanında bilimsel çalışma yapacak olan herkes için gerekli olan yöntem ortak paydası olarak işlev görecektir.

İslam Bilimleri Yöntemi'nin en temel amacı, bu alandaki disiplinler çerçevesinde bilimsel bilgi üretmektir. Böylece dinsel bilgi havuzunda bulunan bilgilerin içinden, üretimde kullanılabilir nitelikteki sağlam, güvenilir, apaçık bilgiler ayıklanarak ortaya çıkarılmış olur. Üretilen bilimsel bilgi, geçmişle ilgili olabileceği gibi, gelecekle de ilgili olabilir; tarihin geçmişteki hakikatlere uygun olarak yeniden inşa edilmesinde kullanılabilir gibi, gelecekte sağlıklı din anlayışı geliştirilmesinde etkin olabilir. Aslında dinle ilgili bütün faaliyetlerin, geçmiş, şimdi ve geleceği birlikte kuşattığı çoğu zaman gözden kaçmaktadır.

Daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı gibi İslam Bilimleri alanında bilimsel bilgi öncelikle apaçık, sağlam, güvenilebilecek ve savunulabilecek doğru bilgidir. Bu ve benzeri vasıflar taşıyan bilgiyi elde edebilmek için, öncelikle "malumat"ın kaynak ve aidiyet açısından sağlamlığının ve güvenilirliğinin teyit edilmesi gerekmektedir. Daha sonra da, içerik açısından bilgi değerlendirilir.

Kaynak ve aidiyet açısından bilginin sağlamlığı, güvenilir, sağlam bilgiye ulaşabilmenin ön koşulu gibidir. Bilimsel bilgi, birikimli bir bilgidir; bütün bilim dallarında daha önce oluşmuş birikimin üzerine yeni bir şeyler ilave edilerek yeni bilgiler, teoriler üretilir. Her bilim adamı, eğer sağlam iş yapmak istiyorsa, öncelikle sahip olduğu, üretim için esas alacağı bilginin kaynağını iyi bilmek zorundadır. Çünkü, kaynağı bilinmeyen bilginin içerik bakımından sağlıklı bir değerlendirilmesini yapmak her zaman mümkün olmaz.

İslam Bilimlerinde bilginin kaynağı denildiği zaman akla gelen, vahiy, hadis-sünnet, icma ve diğer alimlerin görüşleri olmaktadır.

Vahiy Bilgi: Kur'an'da yer alan bütün bilgilerdir. Hz. Muhammed, kendisine gelen vahyi, vahiy katiplerine yazdırmıştır. Bugün elimizde bulunan Kur'an, Hz. Muhammed'e gelen vahiylerden meydana gelmiştir. Kur'an'ın dışındaki bütün bilgiler, Hz. Muhammed'in söz ve fiilleri de dahil beşeri bilgi kategorisindedir. Burada akla, Hz. Muhammed'e Kur'an'ın dışında da vahiy gelip gelmediği şeklinde bir soru gelebilir. Bu soruya, kesin olarak gelmiş, ya da gelmemiş demek mümkün değildir; ancak, Hz. Muhammed, sağlığında vahiy muamelesi yapılması gereken verileri vahiy katiplerine yazdırdığına göre, bunun dışındaki bilgiler arasında vahiy olsa bile, onlar beşeri bilgi kategorisinde olmak durumundadır. Ancak Kur'an'ın, kendisine itaati ve ittibayı emrettiği Hz. Muhammed'in, İslam'ın hayat diline dökülmesi ve yaşanılır kılınmasına ilişkin belirlemeleri, onun Ashabı ve sonraki nesillerce benimsenerek günümüze kadar yaşatılmaya çalışılmıştır.

Hz. Muhammed'le birlikte vahiy kapısı kapanmış olduğuna göre, artık, hiç kimse İslam'ın sınırları dahilinde kendisine vahiy geldiğini iddia edemez. Dolayısıyla, Müslümanların tarihleri boyunca üretilen bütün bilgiler beşeri bilgidir; sonuna dek her türlü tenkit ve tahlile açıktır.

Geçmişten bize intikal eden her türlü bilgi ve belge, önemlidir, değerlidir. Ancak, bir kitabın, bilginin ya da belgenin, bize ulaşmış olması, tek başına ondan yararlanabilmek için yeterli değildir. Özellikle en önemli bilgi kaynağımız olan kitapları merkeze alarak düşünecek olursak, onun yazarı, hangi zaman diliminde yazıldığı, niçin yazıldığı, en az içeriği kadar önemlidir. "Kaynak kritiği" de diyebileceğimiz bu eleştirel yaklaşım, içeriğin doğru anlaşılabilmesinin gereklerindedir. Kaynak kritiğinde ilk adım, yazarı tanımaktan geçmektedir. Her ne kadar bir metni yazarından daha iyi anlamamanın mümkün olabileceği iddiası var ise de, yazarı tanımanın metni doğru anlamayı kolaylaştıracağı bilinen bir husustur.

Bir alim, ne kadar bilgili olursa olsun, içinde yetiştiği koşullardan bağımsız değildir. Daha da ötesi, her insanın içinde yetiştiği ortamın ürünü olduğunu söyleyenler, pek de haksız sayılmazlar. Yazarın yaşadığı dönemi, kitabın yazıldığı ortamı bilmek de çoğu zaman yetmemektedir; yazarın o eseri hayatının hangi döneminde yazdığı da önemlidir. Mesela, Eş'ari'nin Makalat'ını, onun Mu'tezile döneminde mi, yoksa daha sonra mı yazıldığını bilmeden doğru değerlendirmek biraz zordur. Bir başka ifadeyle, Eş'ari'nin Mu'tezile hakkındaki verdiği bilgiler, Mu'tezili iken müsbet; Mu'tezili görüşlerden vazgeçtikten sonra ise, aşırı derecede olumsuzdur. Sanki, Eş'ari, kendisinin Mu'tezili bir geçmişi olduğunu silmek için özel çaba sarf etmiş gibidir.

Herhangi bir eserden iyi bir şekilde yararlanabilmenin bir diğer koşulu da, eserin ve yazarının ait olduğu düşünce okulunu bilmektir. Eserin hangi alanla ilgili olduğu kadar, yazarın hangi eğilimle eserini kaleme aldığı da önem taşımaktadır.

Kaynak kritiği, eserin yazıldığı dönem, yazarın yetiştiği ortam, bize, eserde kullanılan kavramların ve temel fikirlerin aidiyetleri hakkında sağlıklı düşünme imkanı da sağlamaktadır. Şöyle ki, İslam Düşünce Tarihi'nin en temel problemlerinden birisi, kavram, fikir, zaman ve mekan kaymasıdır. Bu durum, tarih bilinç ve bilgisinin, İslam Bilimleri açısından özel bir önem taşımasının sebeplerinden birisidir.

İçerik açısından bilginin sağlam olup olmadığı tespit edilmeden, bilginin bilimselliğinden söz etmek mümkün değildir. Müslümanlar, on dört asırlık zaman diliminde, hayatın bütün alanlarından hiç de küçümsenemeyecek bir birikim oluşturmuşlardır. Bu birikimin her ne kadar Fıkıh, Kelam, Tefsir, Hadis gibi üretildiği alanların bir kısmı belli ise de, bu dar alanlarda bile, malumat-bilim ayrımını gerçekleştirebilmek pek mümkün değildir. Öyle ise, İslam Bilimleri Yöntemi, bize, ulaşabildiğimiz bilginin içerik açısından sağlam olup olmadığını tespit konusunda yol göstermek durumundadır. Daha önce dikkat çektiğimiz, bilginin kaynakları açısından vahyi bilgi, beşeri bilgi şeklinde tasnifi, işimizi büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bu durumda, beşeri bilginin içeriğinin sağlamlığının araştırılmasının önünde hiçbir engel kalmamaktadır.

Bir bilginin apaçık, güvenilir, savunulabilir olması, öncelikle onun, akla, eşyanın hakikatine, olayların mantığına uygun olmasına bağlıdır.

Akıl, insanı ilgilendiren her konuda neyin doğru, neyin yanlış; neyin akla uygun, neyin akla aykırı olduğu konusunda bize yol gösterebilir. Bir meselenin aklın sınırlarını aşması ile, akla aykırı olması aynı şey değildir.

Kavramların güvenilirliği sorunu, İslam Düşünce Tarihi'nin en temel problemlerinden birisidir . Özellikle toplumsal boyut taşıyan kavramların, mezheplere, gruplara, cemaatlara verilen isimlerin tarihsel akış içerisinde nasıl anlam değişikliklerine uğradıkları, ve nasıl keyfi olarak kullanıldıkları zaman zaman gözden kaçırılmıştır. Bunun sebebi, belki de “süreç” mantığının çok fazla önplana çıkmayışı olabilir. İslam Bilimleri dediğimiz bütün alanlarda, öncelikle kavramlar konusuna özen göstermek, İslam Düşüncesinin tarihi seyrini anlamayı kolaylaştıracağı gibi, Müslümanların bilim dünyasına yapmış oldukları katkının ortaya çıkmasına da imkan sağlayacaktır.

Fikir-hadise irtibatına dikkat etmemek, zaman, mekan ve fikir kaymasının farkında olmamak, Müslümanların mevcut birikimini doğru değerlendirmeyi güçleştiren bir husustur. Hiçbir fikir, görüş ve düşünce boşlukta doğmaz; her fikrin mutlaka sosyal, siyasal, teolojik, felsefi vb. dayanak noktaları, ya da beslenme kaynakları ve oluştukları ortamları vardır. İslam Bilimlerinin hangi dalında araştırma yapılırsa yapılsın, kavram konusuna ve “fikir-hadise” irtibatına dikkat edilmediği sürece, geçmiş hakkında doğru bilgi sahibi olmak, kanaatimizce pek mümkün olmayacaktır. Bu da ancak, İslam Bilimleri alanında metodoloji konusunda bir ortak paydanın sağlanması ile gerçekleştirilebilir.

İslam Bilimlerinin hemen tamamının tarihsel bir boyutu vardır. Bu durum, tarih bilgi ve birikiminin, tarih bilincinin özel bir önem kazanmasına yol açmaktadır. Geçmiş ve tarih aynı şey değildir. Tarih, her zaman geçmişin yeniden inşası anlamına gelmektedir. Aslında geçmişle ilgili her türlü araştırma, her türlü çalışma, biz farkında olmasak bile bir tür inşa faaliyeti olarak karşımızda durmaktadır. O zaman, önemli olan, geçmişin doğru bilgi ile, doğruya en yakın biçimde inşa edilmesine çalışmaktır. Bu durum, özellikle İslam dini ve Müslümanlar açısından özel bir önem arz etmektedir. Şöyle ki, bugün Müslümanların kafasında, birbirinden çok farklı birden çok Müslümanların Tarihi olduğu gibi, geçmişin bir şekilde kutsallaştırılması diyebileceğimiz, tarih bilincinin oluşmasına engel olan yine birden çok tarih telakkisi de vardır. Sadece “Dört Halife Dönemi” ile ilgili farklı anlayış biçimlerini örnek olarak vermek, bu ifademizin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Hariciler, Ebu Bekir ve Ömer dönemlerini ideal dönemler olarak kabul edip, ilk altı yıldan sonra Osman'ı, Tahkim'den sonra da Ali'yi tekfir etmişlerdir. Şia, imametini/hilafetini nass ve tayinle Ali'nin hakkı olduğunu, Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın onun hakkını gasbettiğini ileri sürer ve bu doğrultuda bir “Oniki İmam” kültür yaratır. Ehl-i Sünnet ise, “Dört Halife” dönemini ve bu dönemdeki uygulamaları farklı bir

şekilde idealize etme yoluna gitmiş; halifelik sıralamasını bir tür “fazilet” sıralaması olarak görmüştür. Böylece, kısacık (otuz yıl) bir zaman dilimi ile ilgili olarak birbirinden farklı tarih inşaları ortaya çıkmış olmaktadır. İşin tuhaf tarafı, bütün mezhepler, Hz. Muhammed’in vefatından çok sonraları ortaya çıkmış olmalarına rağmen, kendilerini doğrudan Hz. Peygamber’in yaşadığı zaman dilimi ile irtibatlandırma yoluna gitmişler ve bu doğrultuda, kendi özel tarihlerini inşa etmişlerdir.

Fikir-hadise irtibatı, fikirlerin hangi zaman ve mekanda, hangi olaylarla irtibatlı olarak doğduklarını ve hangi olayların nasıl etkilediklerini tespit etmektir. İslam Düşünce tarihinde, söz gelişi, hicri üçüncü asrın kavramları ile, Hz. Peygamber’in yaşadığı zaman diliminin olayları anlatılmış; ya da tersi olmuştur. İslam Bilimleri kümesi içinde yer alan bütün disiplinler, bugüne tarihsel bir birikim olarak, muayyen süreçler halinde ulaştığı gibi, hemen tamamı, bir şekilde Müslümanların geçmişindeki ilgi alanına giren bir damar ve onun etrafındaki oluşumlarla ilgilenirler. Kısaca, her disiplinin mutlaka tarihsel bir boyutu vardır. Bu sebepten, İslam Bilimleri Yöntem’i, bu gövdeden beslenen bütün bilim dallarına, tarih bilgi ve bilinci konusunda ortak payda kazandırarak, yürüyecekleri güzergahlarla ilgili yol haritaları temin eder.

İlahiyat alanındaki çalışmaların bilimselliği sorunu, öncelikle, bu alana bakış açımızla doğrudan ilgilidir. Eğer ilahiyat alanını, sadece, genel din alanı içinde, dinsel bilgilerin oluştuğu bir bilgi havuzu olarak görürsek, o zaman, bu alanda yapılan çalışmaların bilimselliğinin bile tartışılması anlamsız olacaktır. Ancak, daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, din alanı, hem bir bilgi alanı, hem de bilim alanı olmak durumundadır. Çünkü, din alanında da bilimsel bilgiye ihtiyaç olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, artık bilim, sadece Doğa Bilimleri olarak anlaşılmamaktadır. Artık katı Pozitivizm’in etkileri günden güne azalmakta; onun yol açtığı bir tür “bilimsel dogmatizm” yerini, göreceliliğe bırakmaktadır. Daha açık bir ifade ile, bütün dünyada, bilim alanında göreceliliği öne çıkartan, yeni ciddi arayışlar vardır.

İSLAM BİLİMLERİ VE TARİH BİLİNCİ

Eskilerin alet ilmi dedikleri, herhangi bir alanda bilimsel faaliyette bulunabilmenin alt yapısını oluşturan bazı bilim alanları vardır. Eğer Müslümanların ondört asrı aşan zaman dilimindeki “bilim” / “ilim” adına ortaya çıkan birikimi, yani Müslüman bilim geleneğini kavramak, bu sürece katkıda

bulunmak gibi bir niyetimiz varsa, öncelikle Arapça bilmenin, ilgilenilen konuya bağlı olarak Farsça bilmenin ve Eski Türkçe metinleri okuyabilmenin bir tür zorunluluk olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Aynı şekilde, Batı dünyasındaki İslam'la ve Müslümanlarla ilgili olarak yapılan araştırmaları bilmeden bilim adına ortaya herhangi bir şey koyabilmek de pek mümkün değildir. Dolayısıyla, İslam Bilimleri alanında yürüyebilmenin ön koşulu olarak karşımıza Arapça ve en azından bir Batı dili (İngilizce) çıkmaktadır.

Diğer taraftan, bilimsel faaliyeti yürüten insandır. İnsan Bilimleri/ Sosyal Bilimler/ Manevi Bilimler/ Beşeri Bilimler söz konusu olduğunda, faaliyetin yürütüldüğü alan da yine insanın yapıp etmeleri, ürettikleri, düşündükleri, gerçekleştirdikleri olmaktadır. Kısaca bilimin temelinde insan vardır. Zaten bilim, her şeyiyle ve her haliyle insan ürünüdür. O zaman, insanı anlamadan, tanımadan bilimden ve bilimsel faaliyetten söz etmek pek anlamlı olmayacaktır. İnsanın insanı anlamasına en fazla yardımcı olan dört bilim dalı vardır: Psikoloji, Sosyoloji, Felsefe ve Tarih. Akla, Edebiyat, Tıp, Biyoloji gibi birtakım disiplinlerin niçin zikredilmediği ile ilgili bir soru gelebilir. Ancak, burada amacımız, en temelde bilim yapan ve ürettikleri bilimin konusu olan "insan"ı anlamak olduğu için bu disiplinleri en başa koyduk. Elbette insanı daha iyi anlamak isteyen her insan, insanla ilgili anlamlı olan her şeyden yararlanabilir. Bu zikrettiğimiz disiplinler, kanaatimizce insanı bir bütün olarak görebilmek için gerekli olan temel altyapı bilgilerini insana kazandırmaktadır. İnsan kendi varlığının farkında olan, kendini toplum içinde gerçekleştirmek durumunda bulunan, akıl ve hür irade sahibi, yaratıcı yetilerle donatılmış tarihsel bir varlıktır.

Hangi alanda olursa olsun, bilimsel bilgi ancak bilimsel yöntemle üretilebilir. Felsefe ve tarih devre dışı bırakılarak bilimden ve bilimsel yöntemden söz edilemez. Kanaatimizce Kelam, Fıkıh Usulü ve Tarih, İslam Bilimleri alanında bilimsel faaliyette bulunabilmek için gerekli olan bilimsel zihniyetin alt yapısını oluşturacak disiplinlerdir. Özellikle tarih bilgi ve bilinci olmadan ne geçmişle tarih arasındaki fark fark edilir; ne "değişme", "gelişme" ve "katkı" bilinç düzeyine çıkar; ne de Müslümanların birikimi layıkıyla anlaşılabilir. Özellikle "süreç" algısının vurgulanması gerekmektedir.

İslam Bilimleri ya da İlahiyat Bilimleri dediğimiz Kelam, Fıkıh Usulü, Fıkıh, Hadis, Tasavvuf, Tefsir gibi alanlarda ortaya çıkan birikimin beşeri bilgi olduğu her türlü tartışmanın ötesindedir. Bu alanlardaki beşeri birikim bir süreç dahilinde ve bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır. Tefsir, adı üstünde Kur'an'ı anlama faaliyetidir. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi, insan akli Kur'an'ın

herhangi bir ayetiyle buluştuğu andan itibaren ortaya “yorum” çıkar. Hz. Muhammed’in Kur’an’la ilgili bütün açıklamaları da beşeri bilgi kategorisindedir.

Kelam’ın ana konuları Tevhid, Ahret ve Nübüvvet olmasına, Kelamcıların Kur’an’ı esas alarak fikir üretmeye çalışmasına, İslam’ı savunmanın esas alınmasına rağmen, Kelamla uğraşan insandır; bu konuda üretilen her türlü bilgi de beşeri bilgidir. Fıkıh Usulü, Müslümanların meydana getirdikleri İslam Düşüncesi açısından en özgün ve gerçekten “usul” denmeyi hak eden bir disiplindir. Her şeyden önce bu alanlar, belirli bir zaman diliminde, bir süreç dahilinde kendilerine özgü alanları oluşturmuşlar, bir birikim meydana getirmişlerdir. Kısaca İslam Bilimleri kategorisindeki her disiplinin bir geçmişi vardır; bu geçmişe dayalı olarak inşa edilen bir tarihi vardır. Sadece bu açıdan bile bakılsa, Tarih’in İslam Bilimleri’nde yöntem geliştirebilmek ve bu alanda bilimsel faaliyette bulunabilmek için mutlaka gerekli olduğu açıkça görülebilir.

İslam Bilimleri alanında yeni bir şey söyleyebilmek için, öncelikle daha önce üretilmiş olan birikimi doğru tespit etmek ve doğru anlamak gerekir. Bu ise, ilgilenilen disiplinin ilk oluşum aşamasından itibaren nasıl bir süreç takip ettiğinin; hangi aşamalardan geçerek bugüne ulaştığının bilinmesine bağlıdır. Her türlü bilimsel faaliyet bir zaman diliminde ve bir mekanda gerçekleşir. Bu faaliyetlerin yükünü bilim adamları taşır. Hangi alanda olursa olsun, bilginin üretildiği ortam, zaman ve mekan göz önüne alınmadan söz konusu birikimin doğru anlaşılması mümkün olmaz. Aynı şekilde bilgi, üretildiği kaynaktan bağımsız hale geldiği zaman bile, üretenin imzasını mutlaka saklar. Bize ulaşan her verinin “bilgi”ye dönüşebilmesi bile, onun zaman, mekan, ortam ve olaylarla, başka fikirlerle irtibatının tespit edilmesini gerektirir. Her türlü verinin de inşa edilmiş olan bir tarihin bir parçası olduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Öte yandan İslam Bilimleri adı altında bir araya gelen, bir şekilde İslam’la ve İslam’ı anlamayla irtibatlı olan disiplinler, Müslümanların on dört asırlık zaman diliminde meydana getirdikleri, Müslüman bilim geleneğinin bir damarını oluşturmaktadır. Bu gelenek, insanlığın bilimsel denilebilecek birikimini özümsemiş gibi, modern bilim anlayışının temellerinin de yer aldığı, muazzam bir tecrübeyi ve birikimi içinde barındırmaktadır. Evrensel nitelik taşıyan Bilim Tarihi’nin en önemli halkasını bu gelenek temsil etmektedir. Müslümanların bir bütün olarak bilime katkılarının doğru tespit edilebilmesi ve hak ettiği yeri bulabilmesi için hem Müslümanların tarihinin, hem de bunun insanlık tarihi içindeki yerinin doğru değerlendirilmesi gerekmektedir. Katkı denildiğinde, yenilik denildiğinde tarihi arka plan mutlaka işin içinde olmak durumundadır.

KUR'AN VE TARİH

Ne Müslüman olan bir kimse, ne de İslam Bilimleri Kur'an'a ilgisiz kalabilir. İslam, Kur'an'daki kurucu ilkeler etrafından şekillenmiştir. İslam Bilimleri de, Müslümanların Kur'an'la ilgili, ondan kaynaklanan, onun ışığında oluşan birtakım görüş, düşünce, fikirleri ile ilgili birtakım tezahürleri içinde barındırır.

Kur'an, Hz. Muhammed'in 23 yıllık peygamberliği sürecinde, birtakım olay ve olgularla irtibatlı olarak Allah katından gelen mesajlardan meydana gelmiştir. Kur'an bu kısa "süreç"te insanla buluşmuştur; onun da bir "tarih"i vardır. Kur'an'ın tarihinin ilk aşaması, Hz. Muhammed'e gelen ilk vahiyle birlikte başlar ve onun vefatına kadar gelir. İkinci aşama, Kur'an'ın nüzul sürecine şahitlik edenlerin inşa ettikleri algı ile oluşur. Daha sonra da, günümüze kadar gelen, elimizde tek bir metin olmasına rağmen, ilk iki aşamanın da yeniden inşası ile süreklilik kazanan çok farklı Kur'an telakkilerini yansıtan anlayış biçimleri üçüncü aşama olarak değerlendirilebilir. Bu tarihin içinde Hz. Muhammed'in sağlığında vahiy katiplerinin bulabildikleri her şeye adeta kazıdıkları ilk metinler, hafızalardaki ayetler, onun kendisinden "kitap" olarak söz etmesine rağmen ilk defa iki kapak arasına girişi ve daha sonraki milyonlarca nüshalar vardır.

Aslında Kur'an'ın kendi tarihi, Kur'an'ın kendisi hakkında insana vermek istediği temel algı olmalıdır. Bu da onun Allah katından geldiği, anlaşılacak için Arapça olduğu, insanlara daha doğrusu akla destek amacıyla nazil olduğu gibi temel algı kökleridir. Daha sonra, Kur'an'a pek de uygun olmayan çok farklı Kur'an tarihleri yaratılmıştır. Bu konuda erken dönem Şii kaynaklara gidildiğinde "Kur'an'ın tahrifi" ile ilgili iddialara bile rastlamak mümkündür. Recm'le ilgili olduğu ileri sürülen ayetlerin Hz. Ömer'in keçisi tarafından yendiği iddiası, her ne hikmetse bir "nakısa", ya da "tahrif" gibi değerlendirilmemiştir. Sufi gelenekteki Kur'an'ın tefsirinin tanrısal bilgiyle gerçekleştirildiği iddiaları da çoğu zaman eleştiri dışı tutulmuştur.

Diğer taraftan Kur'an'ın insanın tarih inşasına ışık tutan iki önemli özelliği daha dikkat çekmektedir: Birincisi Kur'an'ın neredeyse 2/3'ü kıssalardan ibarettir. Kur'an, insan aklının işleyişine uygun olarak, insanın insan olmasına katkı sağlayacak temel kurucu ilkeleri, çoğu zaman bir anlam çerçevesi içinde sunmuştur. Böylece bir taraftan mesajın doğru anlaşılması için gerekli zemin hazırlanmış, diğer taraftan da, yeniden üretmesine müsait anlam çerçevesi insana

kazandırılmış olmaktadır. Hz. İbrahim'in putları devirip baltayı büyük putun omzuna astığının anlatıldığı kıssadan hareketle ne demek istediğimizi daha kolay anlatabileceğimizi düşünüyoruz. Bu kıssadaki temel kurucu mesaj Tevhid'dir. Mesajın içine yerleştirildiği anlam çerçevesi, her düzeyden insanın hiç zorluk çekmeden kavrayabileceği, kendi tecrübeleri ile tekrar tekrar üretebileceği, zenginleştirebileceği bir nitelikte inşa edilmiştir. Putların hiçbir işe yaramadığını, omzunda balta ile ayakta kalan büyük puttan daha iyi hiçbir şey herhalde anlatamazdı... Burada üst seviyede nezih bir mizah da dikkatlerden kaçmamaktadır. Her kıssa, onu anlayan kimseye, anlayabileceği bir dille hem bir mesaj vermekte, hem de geçmişi nasıl anlaması gerektiği konusunda yol göstermektedir.

Kur'an'ın "ataların dini" eleştirisi de, geçmişe nasıl bakılması gerektiği konusunda muazzam bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. Herhangi bir konuda çoğunluğun bir görüşü benimsemiş olması, onun doğruluğunun kanıtı değildir. Din haline gelen gelenek, dinin temel işlevlerini ortadan kaldırır.

Kur'an'ın ikinci özelliği, Hz. Muhammed'in yaşadığı zaman dilimi ile ilgili olarak, bizzat kendisinin bir tarih vesikası niteliği taşıyor olmasıdır. Hz. Muhammed'i anlamada ana çerçeve ve temel kurucu bilgiler Kur'an'da mevcuttur. Hatta Hz. Peygamber'in hayatını yeniden inşa ederken, hangi perspektiften bakılacağını bile Kur'an'dan çıkartmak gerekir.

HZ. MUHAMMED, HADİS, SÜNNET VE TARİH

İslam Bilimleri'nin hemen tamamı, mutlaka bir şekilde Hz. Muhammed'le, onun yaşadığı zaman dilimi, söz ve fiilleri ile ilgilenmek durumundadır. Siyer doğrudan Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgilidir. Hadis adı altındaki derslerin konusu Hz. Muhammed'in sözleri ve fiilleridir. Fıkıh, Hz. Peygamber'in hayatından örneklerle İslam'ın anlaşılması ile ilgilenir; edile-i şer'iyye'de Kitap'ın arkasından "Sünnet" gelir... Kısaca hem İslam'ı anlama ve yaşama bakımından, hem de İslam Bilimleri'ni oluşturan disiplinler açısından Hz. Muhammed'in hayatı, yaşadığı dönem, söz ve fiilleri, sahabe ile münasebetleri oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan gerek Hz. Muhammed'le, gerekse Sahabe Dönemi ile ilgili tarih algısı, doğrudan Müslümanların geleceğini etkilemektedir. Müslümanların belleğindeki Hz. Muhammed'le ilgili tasavvurun Abdullah ve Amine'nin oğlu olan, 40 yaşlarında Allah'tan vahiy alan, yaklaşık 23 yıl

peygamber olarak yaşayan Hz. Muhammed gerçeği ile örtüşüp örtüşmediği ya da ne kadar örtüştüğü tespit edilmeden, onu örnek almak da, onun sünnetine uymak da pek mümkün değildir. Bugün Müslümanların uzlaşma kültürü yaratmadaki başarısızlıklarının, “her fırkanın kendi sahip olduğu ile övündüğü” (30/32), sadece kendisini Müslüman olarak gördüğü binlerce fırkaya ayrılmalarının, kaba tabirle birbirlerini yemelerinin en önemli sebeplerinden birisinin peygamber tasavvuru olduğu akla gelmektedir. Hz. Muhammed ve İslam’ın erken dönemi hakkında, sağlam, güvenilebilir bilgilerle sağlıklı bir anlam çerçevesi üretilmediği müddetçe, Müslümanların birlik-beraberliklerinden söz etmek pek anlamlı olmayacaktır.

Hz. Muhammed’i, onun söz ve fiillerini doğru anlama konusunda elimizde muazzam bir ölçüt vardır: Kur’an-ı Kerim. Kur’an, Hz. Muhammed’in peygamberliği süresinde, yaşanan olaylarla irtibatlı olarak insanla buluşmuştur. Dolayısıyla Hz. Muhammed ve yaşadığı dönemle ilgili en sahih, en sağlam, en güvenilir bilgi kaynağı Kur’an’dır. Üstelik Hz. Muhammed Kur’an’la mukayyed olduğu gibi, Kur’an’ın ana konularından birisi de Hz. Muhammed ve Peygamberliktir. Buradan çıkabilecek, bağlayıcı nitelik taşıyan bazı sonuçlara hemen işaret etmekte fayda vardır: 1. Hz. Muhammed’in hayatı ile ilgili kurucu bilgiler ve ana çerçeve Kur’an’dan alınmalıdır. 2. Hz. Muhammed’in hayatı, söz ve fiilleri hakkında bize ulaşan bilgilerin bağlayıcı olabilmesi için Kur’an’a uygun olması, değerlendirmeye alınabilmesi için de Kur’an’a aykırı olmaması gerekmektedir. 3. Kur’an’ın dışındaki her türlü bilgi beşeri bilgidir. 4. Hz. Muhammed’in söz ve fiillerinin yeri beşeri bilgi kategorisidir.

Kur’an, Hz. Muhammed’in “yüksek/ yüce bir ahlaka” sahip olduğunu belirtir ve onun, “en güzel örnek” (33/21) olduğuna dikkat çeker. Aslında bu iki husus, Hz. Muhammed’i doğru anlamanın anahtarı gibidir. Hz. Muhammed, “ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim” buyurur. Onu örnek almak, onun ahlakı ile yani “Kur’an ahlakı” ile ahlaklanmak demektir.

Hz. Muhammed, 40 yaşlarında peygamberlikle görevlendirilmiştir. Hz. Muhammed, ilk vahyi aldığı ana kadar, peygamber olacağını bilmiyordu. Onu diğer insanlardan ayıran tek özellik Allah katından vahiy alıyor olmasıdır. Onun bu konuda yanılması, hata yapması mümkün değildir.

Hz. Muhammed’i, bir peygamber olarak ayrıcalıklı kılan, onun beşeri yönünün apaçık ortada olmasıdır. Onun melek olması gerektiğini iddia edenlere (6/ 8, 9) yönelik şöyle bir cevap vardır Kur’an’da: “Ey Peygamber! Senden önce kendilerine vahyediş gönderdiğimiz peygamberler de insanlardan idi... Biz onları

da yemeye-içmeye ihtiyaç duymayan bir nitelikte yaratmamıştık; onlar ölümsüz de değillerdi" (21/7-8).

Çok ilginçtir; İslam'ın geldiği dönemde, putperestler, Hz. Muhammed'in "normal bir insan" olmasını eleştirmişlerdir. Bu tür eleştirilere karşılık, Yüce Allah Hz. Muhammed'in şöyle cevap vermesini ister: "Ey Peygamber ! De ki: Ben size, Allah'ın hazinelerine sahibim, demiyorum; gaybı da bilmiyorum; bir melek olduğumu da iddia etmiyorum. Ben sadece bana vahyedilene uyuyorum. De ki: Hiç görmeyen ile gören/ körü körüne iş yapan ile vahye tabi olan bir olur mu? Siz hiç düşünmüyor musunuz?" (6/50). Bugün ise, Müslümanlar Hz. Muhammed'in "vahiy alan bir beşer" olduğu gerçeğini ısrarla görmezlikten gelmektedirler. Kur'an, Hz. Muhammed'in "vahiy alan bir beşer" olduğunu muhtelif vesilelerle dile getirir. Kehf suresinin 110. ayeti şöyledir: "De ki: Ben de sizin gibi bir insanım. Benim sizden farkım, Tanrınızın tek bir Tanrı olduğu gerçeğinin bana vahyedilmiş olmasıdır. Artık kim Rabbine kavuşmayı ümit ediyorsa, Rabbine yaptığı ibadette kimseyi O'na ortak koşmasın, iyi ve yararlı işler yapsın." (18/110)

Hz. Muhammed'in yaşadığı zaman diliminde, onun "içlerinden/ kendi aralarından çıkan bir beşer" olmasını anlamakta güçlük çeken putperestler, ona, "açıkça görülebilecek/ somut bir mucize" verilmesini isterler (6/37, 20/133, 21/5). İnsanların, kendisini anlamamakta direnç göstermesi, mucize talepleri Hz. Muhammed'i rahatsız eder (6/35). Oysa, Hz. Muhammed'e verilen "asıl büyük mucize Kur'an'dır" (20/ 133). "Andolsun ki ey İnsanlar! Size de, kendisine uymakla şeref kazanacağınız bir kitap gönderdik. Hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?" (21/ 10)

Hz. Peygamber'in sadece Allah'tan almış olduğu vahyi tebliğ ederek insanları uyarmaya çalışması, bu işi onlardan hiçbir karşılık beklemezsizin yapması, hem onun peygamberliğinin bir kanıtıdır, hem de insanların alışa gelmiş oldukları düşünce sistemlerini bozan bir yaklaşım biçimidir. Yüce Allah Hz. Muhammed'in şöyle demesini istemektedir: "De ki: ' Biliyorsunuz ki, yaptığım bu işe karşılık ben sizden herhangi bir ücret istemiyorum. Benim mükafatımı Allah verecektir. Çünkü O her şeyi görmekte, bilmektedir" (34/47). Aslında Hz. Peygamber'in istediği tek şey insanların gerçekleri görmesini sağlamaktır: "Ey Peygamber! Biz seni yalnızca bir müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen de ki: 'Ben sizden yaptığım bu işe karşılık herhangi bir ücret istemiyorum. Sizden tek istediğim, dileyen kimsenin Rabbine giden yola girmesidir'" (25/56-57).

Hz. Muhammed, insanları "hikmetle, güzel öğütle" (16/125), Allah'a, davet etmiş; insanların dünyalarını aydınlatabilmek için her yolu denemiştir. Yüce Allah

şöyle buyurmaktadır: “Ey Peygamber! Biz seni bütün insanlara sevgi, şefkat ve merhamet kaynağı olarak gönderdik. Sen insanlara şunu söyle: Bana tanrınızın tek bir Tanrı olduğu vahyedildi. Hala O’na teslim/ Müslüman olmayacak mısınız?” (21/107-108); “Ey Muhammed! De ki: ‘Allah’ın dilemesi dışında ben kendime bir fayda ve zarar verecek durumda değilim. Görülmeyeni bileydim, daha çok iyilik yapardım ve bana kötülük de gelmezdi. Ben sadece, inanan bir milleti uyaran ve müjdeleyen bir peygamberim”. (7/188)

Hz. Muhammed, hiç kuşkusuz insanlık tarihinde derin izler bırakan, hatta insanlığın kaderini değiştiren büyük “öncü”lerden birisi, belki de en önde gelenidir. Hiçbir insan, onun kadar sevilmemiştir. Hiçbir insan, onun kadar övülmemiştir. Ancak, böylesine sevilmesine rağmen, hiçbir insan da onun kadar haksızlığa uğramış değildir. Evet, Hz. Muhammed’e yapılabilecek en büyük haksızlık, en büyük saygısızlık, “sevgi” ve “saygı” adına, onu insanın anlama menziline dışına taşımaktır. Onun, “insan” olduğuna yönelik her türlü vurgunun, hiç çekinmeden “saygısızlık” olarak nitelendirilmesi, hem Kur’an’a, hem de Hz. Muhammed’in sünnetine aykırıdır. Hz. Muhammed’i doğru anlamak için gerekli çerçeveyi bize Kur’an vermektedir: O, vahiy alan bir beşerdir.

Biraz dikkat edilecek olursa, Kur’an’dan hareketle çizmeye çalıştığımız Hz. Muhammed’le ilgili ana çerçevenin, Sahabe’nin Hz. Muhammed algısı ile büyük ölçüde örtüştüğü görülebilecektir. Kur’an’ın emri doğrultusunda Hz. Muhammed, ihtiyaç duyduğunda Sahabe ile istişare etmiştir. Sahabe, kafasına yatmayan bir durumla karşılaştığı zaman, hiç tereddüt etmeden Hz. Peygamber’e o konuda “vahiy olup olmadığı”nı sormuştur. Bu konudaki en meşhur örnek Bedir Savaşı öncesi karargah yerinin belirlenmesi ile ilgilidir. Sahabeden savaş tecrübesi yüksek bir zatın uyarısı ile karargah yeri Bedir Kuyuları’nın kontrolü Müslümanlarda olacak şekilde yeniden belirlenmiştir.

Hz. Muhammed kendisine gelen vahyi hemen yazdırtmış olmasına rağmen, kendi sözlerini dikte ettirmemiştir. Bugün elimizdeki hadislerle ilgili malumat, insanların Hz. Peygamber’den işittiklerinden belleklerinde kalanların daha sonraki nesillere aktarılması ile oluşmuştur. Nitekim İslam uleması mütevatir hadislerin sayısında bile ittifak sağlayamamıştır. Buhari’nin *Sahih*’inin Buhari’ye göre, onun koymuş olduğu ölçütlere göre sahih olduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Müslüman kültürde birbirinden çok farklı Hz. Muhammed tasavvurları ve erken dönem algıları mevcuttur. Buna rağmen, gerçeklik ile algı arasındaki fark fark edilmediği, tarihin yaşananlardan bellekte kalan verilerin, yine insan

belleğinde bilgiye ve belgeye dönüştürülerek sonradan inşa edilmiş olduğu hususu önemsenmediği için, daha sonraki nesillere ulaşan tarihi malumatın yaşanan gerçekliğe adeta bire bir tekabül ettiği gibi ciddi bir yanılgı oluşmuştur. Oysa Hz. Muhammed'in peygamber olmadan önceki hayatı hakkındaki bilgilerin bile, onun peygamber olmasını müteakiben yeniden inşa edildiği kolaylıkla anlaşılabilir bir husustur.

TARİH BİLİNCİ VE ELEŞTİREL DÜŞÜNCE

İnsanın anlama faaliyetinin yönü daima geçmişe doğrudur. Herhangi bir mesele ile ilgili anlama sürecinin başlayabilmesi, o konudaki ilk tezahürlerin mazinin ekranında belirmesi ile birlikte başlar. O zaman, eğer olup biteni doğru anlamaktan söz edeceksek, anlamanın geçmiş zaman algısının gölgesinde gerçekleştiğini ve her türlü anlama faaliyetinin geçmişle ilgili bir tür inşa olduğunu akılda tutmak gerekecektir. Bu durum, eleştirel düşüncenin ilk basamağını eleştiriye konu olan hususların ne kadar doğru anlaşıldığı sorusunun oluşturmasını gerektirir. Hele işin başında anlamak için değil de, sırf eleştirmek amacıyla yola çıkarsak, doğru anlama iyice zora girmiş olur.

Anlama dediğimiz hadise, tek düze değildir. Anlamada, içinde bulunduğumuz koşullara ve bizim değişen varlığımıza bağlı olarak muhtelif dereceler ortaya çıkar. Eğer anlamaya konu olan husus da, fark edilebilir bir değişim sürecinin içinde ise, bu defa, anlama dereceleri çift taraflı olarak farklılık arz etmeye başlar. Eğer eleştirel düşüncenin gelişmesini istiyorsak, önce anlamanın varoluşsal özelliklerini bilmek durumundayız.

Her türlü eleştiri, esas itibarıyla konu ile ilgili anlama üzerinden gerçekleşir. İnsanla ilgili her şey, gerçekleşme, anlatma, anlaşılma düzeyinde, ister istemez insanın birtakım yapısal özelliklerinin damgasını taşımak durumundadır. İnsanın varlık yapısı, insanla ilgili bütün faaliyet alanlarında "mükemmel"i imkansız hale getirir. İnsanla ilgili her şey, sonuna dek her türlü tenkit ve tahlile açık olmak durumundadır. Her türlü faaliyet zaman ve mekan boyutunda gerçekleşir.

Anlama, bir süreç içinde oluşan olay, fikir, görüş ve düşüncenin, yine bir süreç içinde kavranmasıdır. Bu süreç meselesi göz ardı edilerek ne anlama, ne anlatma, ne de eleştiri söz konusu olabilir. Eleştirel düşüncenin gelişebilmesi için, fikirlerin zaman, mekan bağlantılarının doğru tespitine ihtiyaç vardır. Bu ise, tarih bilgi ve bilincini gerektirir.

Tarih bilgi ve bilinci, hem ilgilendiğimiz konunun kendine özgü bütünlüğünü, hem de onun İslam Düşüncesi'nin geneli içindeki yerini doğru tespit imkanı sağlar. Böylece hem yapılan eleştiri bir perspektiften yapılmış olur, hem de özgünlük ve bilime katkısı fark etmek kolaylaşır.

Tarih bilgi ve bilinci, tarihin muhtelif dönemlerinde toplumsal yapı üzerinde etkin olan farklı zihniyetleri görmeyi ve çözümlemeyi kolaylaştırır. "Modern tarih bilinci iki unsurdan oluşur: Bütün önceki çağlar ile kendi çağımız arasında bir uçurum yaratan ortam ve zihniyet farklılıklarını kavramak ve bizim dünyamızın kendine özgü karakterinin, geçmişteki o ortam ile zihniyetten bugüne nasıl geldiğine bağlı olduğunu anlamak". (Tosh, 1997, 16) Farklı zihniyetler, kültür ve uygarlığa özgünlük ve zenginlik kazandırır. Zihniyet çözümlemesi, mevcut kültürün arka planını, onu yaratan anlam çerçevelerini görme imkanı sağlar.

Eleştirel yaklaşımda hem mevcut olanı doğru anlamak, onun evrensel boyutlarını yakalamak gibi bir çaba vardır, hem de güvenli bir gelecek için temel ve malzeme arayışı vardır. Gelecek kaygısı, doğrudan insanları geçmişe yönlendirir. Bu sebepten, gelecekle ilgili projesi olanlar, daima işe tarihten başlarlar. "Tarih bilgisi, kesin öngörüler için değil, toplumsal, siyasi ya da ekonomik eğilimlerin geleceğe projeksiyonu için zemin sağlar, bu da, gelecekteki olayların gerçekleşeceği koşulları çok güçlü bir şekilde görebilmemize olanak verir." (Tosh, 1997, 19) Geleceğe yönelik her güçlü adım, yeni bir tarih anlayışının oluşturduğu zeminde, tarihten beslenerek atılır.

Tarih bilgi ve bilinci, yapılan bilimsel çalışmanın tarihteki yerini görme imkanı da sağlar; ulaşılan bilimsel sonuçların önce ve sonra ile bağlarını kurmayı kolaylaştırır. "Her tarihsel dönem, kökleri geçmişte olan güçlerden örülmüştür. İçinde yaşanan tarihsel anın bilinçli bir yurttaş olunmak isteniyorsa, bu güçlerin bilinmesi gerekir. Bu da, 'şimdi-burada varoluşumuzun' dışına çıkıp, tarihsel yaşamla bir bağlantı kurmakla olur. Zamanımızın özel tarihsel durumu ancak böyle kavranabilir. Yalnız, bunun için de tarihsel düşünmeyi öğrenmek gerektir. Önce ne olduğumuzu, sonra da ne olmamız gerektiğini ancak tarih temeli üzerinde anlayabiliriz... Her tarihsel dönem yalnızca bir oluşun ürünü değildir, ileriye doğru sokulan güçlere de gebedir. Bu yüzden her tarih anlayışının karşısında, yalnızca verilmiş olan bir değer dizgesi değil, bir de kendisine erişilmek istenen bir değerler bağlamı vardır; yani geçmişle ilgili bir bilginin yanında, bir de geleceği oluşturmaya için için çalışan bir istenç bulunur." (Gökberk, 1997, 55-56)

Eleştiri, san'atta, edebiyatta, bilimde mükemmeli, doğruyu, güzeli arayış sürecinin en etkili aracıdır. Eleştiri, farklı olanı görmek, anlamak ve daha da anlaşılır kılmaya çalışmaktır. Yaratıcılık, daima fark edilmek ister. Dürüst eleştirmenler, yaratıcı yetilerinin yanında takdir edebilme, değerlendirebilme yetileri de gelişmiş olan kimselerdir. Dürüstlük, yansızlık ve adalet olmadan eleştiri olmaz. Eleştirinin temel amacı, ortaya çıkan eserin/bilimsel sonuçların ilgilenenler için daha anlaşılır kılınmasını sağlamak, o yollarda yürümek isteyenlerin ufkunu açmak, konuya farklı açılardan da bakılabileceğini göstermek, varsa ciddi hatalar, tekrarlanmaması için uyarmaktır. En çok da bilim adamının ihtiyacı vardır eleştiriye. Çünkü eleştiri olmadan, eleştirel yaklaşım esas alınmadan bilimden ve bilimsel gelişmelerden söz edilemez.

Din alanının da, en az sözünü ettiğimiz alanlar kadar, belki de daha fazla eleştiriye ve eleştirel yaklaşıma ihtiyacı vardır. Ancak, din söz konusu olunca, ağırlıklı olarak dinin yanında yer alanlar "savunmacı", karşısında yer alanlar da "saldırgan" bir tavır takınmaktadırlar. Dolayısıyla, din alanında "anlama" devreden çıkmaktadır. Doğru bilgi olmadan "anlama"nın anlamı olmaz. Din alanının eleştiri dışı tutulması, daha çok, dinden çıkma ve günah işleme korkusundan kaynaklanmaktadır. Din anlayışımızın kaynakları ve niteliği, inancımızın vahyî ve mantıkî temelleri bilinmezse, akıldışılık ve korku egemen hale gelebilir. Belirsizlik ve bilgisizlik, korkuyla birlikte kutsallığı ve gizemi bir "sığınak" olarak, öne çıkartabilir. Korkunun, irrasyonelliğin ve bilgisel temelleri olmayan kutsallığın eleştiriye tahammülü olmaz.

Dinin kendine özgü yapısı, genellikle eleştiriye açık tutulmayan, kaynakları bilinmeyen, herkesin içeriğini kendince doldurduğu kavramlarla örülen, sınırları belirsiz, doğruluğu hakkında ölçüt geliştirilemeyen bir bilgi alanının oluşmasına yol açmıştır.

Çoğu zaman, bu alanın, sorgulanmaksızın kabul edilmesi gereken bilgilerle dolu olduğu zannedilir. Bu belirsizlik, ölçütsüzlük ve gizem, çarpıklıkların, yanlışların meşrulaştırılmasını, hatta din istismarını kolaylaştırmaktadır. İnsanın her alanda doğru bilgiye ihtiyacı vardır; ancak, din alanında doğru bilgiye olan ihtiyaç, bütün insanlığın geleceğini etkileyebilecek kadar önemlidir. Bireyin ve toplumun din anlayışı, din hakkındaki bilgilerle kurulur. Vahye, akla ve gerçeklere aykırı bilgilerle kurulan din anlayışının, bireye, ya da topluma herhangi bir fayda sağlayacağını, herhalde kimse iddia etmeye kalkışmaz. Din alanındaki bilginin doğru olup olmadığını anlayabilmenin yolu, öncelikle akli kullanmaktan geçer. Akla aykırı bir bilginin dine uygun olması mümkün değildir. İnsan, neyin

akla uygun, neyin akla aykırı olduğunu bilecek şekilde yaratılmıştır. Aklın yanında diğer önemli ölçüt Kur'an-ı Kerim'dir. Akla ve Kur'an'a aykırı bilgi, İslam'a uygun olmaz. Aynı şekilde yaratılışın yasaları da, doğru bilginin tespiti için bir ölçüttür. İşte Hz. Muhammed, bu ölçütler çerçevesinde insanlara örnek olmuş, insanları uyarmıştır. Kur'an, ısrarla insanların düşünmesini, aklını kullanmasını; zandan, güvenilir olmayan bilgiden kaçınılmasını ister.

Hatta zannın günah olduğuna dikkat çeker. Aynı şekilde Kur'an, hayatın bütün alanlarında doğru bilgi ve belgeyle hareket edilmesini ister. Müslüman insan, inanç ve düşünce dünyasını şekillendiren bilginin, sağlam, güvenilir ve savunulabilir olmasına özen göstermek zorundadır.

Müslüman insan bilerek inanmak, bilerek yaşamak; inancının ve davranışlarının vahyi ve mantiki temellerini bilmek durumundadır. Din alanında eleştirel düşünceyi gerekli kılan en önemli hususlardan birisi, Hz. Muhammed'in vefatıyla birlikte vahiy kapısının kapanmış olmasıdır. Artık hiç kimse, İslam daire içinde kalarak Allah'tan vahiy aldığını iddia edemez. "İlham" kategorisinde sayılan malumat, ne delil olarak, ne de güvenilir bilgi olarak kabul edilebilir. Müslüman insanın Allah katından geldiğine inandığı yegane bilgi kaynağı elimizdeki Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın dışındaki bütün bilgiler "beşeri bilgi"dir. Beşeri bilgi, gerek kaynak, gerekse içerik bakımından, sonuna kadar her türlü tenkit ve tahlile açık olmak durumundadır. Çünkü beşeri bilgiyi üreten insandır. İnsanın ürettiği bilgi de, hakikatle örtüştüğü kadar doğru, sağlam ve güvenilir olabilir. Yüce Allah, "her bilim sahibinden üstün bir bilen bulunur" (Yusuf, 76) buyurarak, bilim alanında tartışılmaz bilgiden ve tartışılmaz otoriteden söz edilemeyeceğini bizlere hatırlatmış olmaktadır.

İslam, gizlisi saklısı olmayan, insanın yaratılışına, yaratılışın yasalarına uygun bir dindir. İslam'da akla aykırı, insan fitratını zorlayacak, gerçeklerle örtüşmeyen herhangi bir şey olmayacağı için, Müslüman insanın din alanını eleştiri dışı tutmaya çalışmasının hiçbir anlamı yoktur. Yanlışımız varsa, düzeltmek bir fazilet olur. Müslüman insan yanlışların hamallığını yapacak kadar hamakat içinde olmamalıdır.

Hz. Muhammed, doğrudan peygamberlikle/vahiyle ilgili olanların dışında, hiçbir zaman kendisini eleştiriye kapatmış değildir. Kur'an, Hz. Muhammed'in yüce bir ahlaka sahip olduğunu ve bizler için "en güzel örnek" olduğunu belirtir. Örnek alabilmek, Hz. Peygamber'i anlamayı gerektirir. Eleştirel yaklaşım olmadan doğru anlamak mümkün olabilir mi? Kur'an, Hz. Muhammed'in sahabe ile görüş alışverişinde bulunmasını ister. Görüş alışverişinde bulunmak, düşüncelerini

tartışmaya açmak değil midir? Yukarıda belirttiğimiz gibi Sahabe, Hz. Muhammed'e zaman zaman "ey Allah'ın elçisi bu konuda vahiy mi var?" diye sormak ihtiyacı hissetmiştir. Hz. Muhammed, açık yüreklilikle bu tür sorulara cevap vermiş ve gereğini yerine getirmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Bedir Savaşı öncesinde yaşanmış ve karargah yeri değiştirilmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber'in bile, din alanının dışında eleştiriye açık olduğunu göstermektedir. Aslında doğrunun peşinde olanlar, eleştiriye her zaman açık olurlar. Eleştirel yaklaşım, din alanında her alandan daha çok anlamlı, önemli ve gereklidir. Doğru, sağlam, güvenilir bilgiye ancak eleştirel yaklaşımla ulaşılabilir. Doğru bilgi, insanı hem özgürleştirir; hem de özgüven sahibi yapar. Doğru bilgi, tıpkı güneş gibi ısıtır ve ışıtır. Sağlıklı eleştiri, insanı geliştirir ve olgunlaştırır. Sağlıklı eleştiri, aynı zamanda takdir yetisini de geliştirir. Yaratıcılığın tek besin kaynağı "takdir" dir. Takdir edebilmek de ciddi bir seviye ister.

TARİH BİLİNCİNİN TEMEL PARAMETRELERİ (ZAMAN ALGISI, SÜREÇLER, ANLAMA, BELLEK)

Tarih, her ne kadar "geçmiş" anlamında da kullanılıyor ise de, esas itibariyle geçmişten gelen bilgi, belge ve bulgular doğrultusunda, zaman-mekan bağlantısı ve fikir- hadise irtibatı çerçevesinde geçmişte yaşananlarla ilgili bir inşaa faaliyetidir. "Tarih, 'geçmiş' olmadığı gibi, günümüze ulaşabilmiş geçmiş de değildir. Günümüze ulaşabilmiş belgelere dayanarak geçmişin belirli parçalarının yeniden kurulmasıdır; bu parçalar da, onları yeniden kuran tarihçinin bugünkü koşullarıyla şu veya bu şekilde bağlantılı olanlardır." (Tosh, 1997, 136) Bu bakımdan tarih, hiçbir şekilde geçmişin bütününe kuşatamaz. Zaten geçmişte yaşananların olduğu gibi ne yeniden inşaa ne de tekrarı mümkündür. Tıpkı bir saniye önceki suyun akıp gitmesi gibi, bir saniye öncesinde yaşananlar da bütünüyle geride kalmıştır. Ancak, şu anda yaşananlar da, gelecekte yaşanacak olanlar da hiçbir şekilde geçmişten bağımsız olamazlar. Yani şimdinin ve geleceğin kökleri geçmişte yatmaktadır.

İnsanın "geçmiş" algısı, hiçbir özel çabaya gerek görülmeksizin kendiliğinden oluşur. "Kişisel ilişkilerden siyasal tercihlere kadar hayatın bütün alanlarında, farkında olsak da, olmasak da, deneyimlerimizi hep zaman perspektifiyle yorumlarız. Sırf bizden daha yaşlı insanlarla bir arada yaşıyor olmamız bile bizde bir geçmiş bilinci oluşturur. Kişisel kimlik duygumuz, geçmişe uzanan kökleri gerektirir ve bunlar da öncelikle soyağacında ve aile tarihinde

aranır. Biliriz ki, hayattaki hiçbir durumu, kesintisiz bir süreç içinde nereye oturduğunu veya daha önce yaşanıp yaşanmadığını öğrenmeden kavrayamayız.” (Tosh, 1997, 3) Bizdeki farkındalığı sağlayan en önemli faktörlerden birisinin zaman olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerektir. Anlama faaliyetinin bütünüyle geçmişe yönelik olması bir yana, genelde insan bilimleri, özelde İslam Bilimleri, esas itibarıyla insanların geçmişteki yapıp ettiklerini, düşündüklerini anlama ve açıklama faaliyetinden başka bir şey değildir. Bu yüzden zaman algısı, her türlü bilimsel faaliyet açısından önemlidir; İslam bilimleri açısından daha da önemlidir. Zaman algımız sağlıklı değilse, geçmişini doğru anlama imkanımız olmaz. Bu kendiliğinden oluşan “geçmiş” algısı, her türlü bilimsel faaliyetin özel çaba gerektirdiği gerçeğinin göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Her türlü bilimsel birikim, özünde sistematik bir yapıyı, bilinçli bir çabayı gerektirir. Yaratmada ve bilimde tesadüflerin yeri yoktur. Ya da sadece farkındalıkla ilgili süreçlerde, bağlantıların bilinç düzeyine taşınmadığı bazı anlarda tesadüflerden söz etmek mümkün olabilir.

"Geçmiş"le "tarih" ontolojik olarak birbirinden farklıdır. "Tarih, dünya hakkındaki bir dizi söylemden biridir. Bu söylemler, dünyayı (görünür olarak üzerinde yaşadığımız fiziksel maddeyi) yaratmazlar; ama onu kendilerine mâl ederler; sahip olduğu bütün anlamı ona söylemler verir. Dünyanın, tarihin (görünürdeki) soruşturma nesnesini oluşturan bölümü geçmiştir. Şu halde bir söylem olarak tarih, nesnesinden farklı bir kategori oluşturur; geçmiş ile tarih, farklı şeylerdir. Bunun yanında geçmiş ile tarih, geçmişin sadece tek bir tarihsel okunuşunu kaçınılmaz kılacak biçimde birbirine dikilmiş de değildir. Geçmiş ile tarihin seyri birbirlerinden bağımsızdır; birbirlerinden dağlar kadar uzaktırlar. Bu yüzden aynı soruşturma nesnesi, farklı söylemsel pratikler tarafından farklı biçimlerde okunabilir (bir manzara, coğrafyacılar, sosyologlar, tarihçiler, sanatçılar, iktisatçılar vs. tarafından farklı biçimlerde okunabilir/yorumlanabilir); bu arada her biri kendi içinde, zaman ve mekan dışı farklı yorumsal okumalar vardır; tarih söz konusu olduğunda tarih yazıcılığı buna tanıktır". (Jenkins, 1997, 17-18)

İnsanın varoluşsal boyut taşıyan “anlama” faaliyeti, bütünüyle geçmişe yöneliktir. İnsan, olmaya devam edeni, oluş halinde olanı bile, geriye dönük olarak anlamaktadır. Kierkegaard, “İnsanın ironisi, ileriye dönük yaşaması, ama geriye dönük anlaşılmasıdır.” derken, insanların farkında olmak istemedikleri bir gerçeğe dikkat çekmiştir. Hayatla ilgili bilgi ve algı düzeyindeki her şey, gerçekten de geçmişe dönük olmak zorundadır; çünkü gelecek diye bir şey yoktur. İnsan

beyni, olan biteni, ancak “an”ın gerisine düştükten sonra anlamaya başlar. Belki de, “zaman” algısı, öncelikle “anlama” açısından özel bir önem taşır. Biz, zaman deyince, geçmişten çok geleceği düşünürüz. Geleceği planlamak, hiç kuşkusuz doğrudan zaman algısı ile ilgilidir. Ancak, gelecekteki her şeyin kökleri geçmişte olduğuna göre, zaman algısı, en az gelecekle ilgili olduğu kadar, belki de daha fazla geçmişle ilgili olmalıdır.

Her şeyden önce insan aklının “zaman” kategorisine göre işlem yaptığı açık seçik bilinen bir husustur. Bu yüzden “zaman”ın gerçekte bir “varlık” olarak var olup olmadığı gibi tartışmalara girmeden, onun artık görmezlikten gelinemeyecek olan “göreceliği” konusuna biraz değinmek istiyoruz. Zamanın göreceli olması, hem tek tek her insan hayatının farklı aşamalarındaki zaman algısındaki göreceliliğe, hem de toplumdaki genel zaman algısının göreceli olmasına işaret etmektedir. Aslında her insanın kendine özgü bir zaman algısı vardır. Zaman algısındaki ortak boyut, zihnimize algının oluşmasını sağlayan gece gündüz, mevsimler gibi birtakım döngülerin hemen her insanın zaman algısının köklerini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Belki de, insan bilgisinin mutlak olamayacağını en açık kanıtlarından birisi bu görecelilik olmalıdır.

Zaman algısının konumuz açısından önemi öncelikle “süreçler”le ilgilidir. Özellikle Müslüman kültür, süreçlerin algılanmasına pek izin vermemektedir. Daha doğrusu, Müslüman kültürde süreç algısı ya yoktur, ya da çok zayıftır. Bunun daha çok İslam anlayışı ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. Eğer İslam, en mükemmel şeklini İslam’ın erken döneminde bulmuş, onun en ideal tatbikatı Raşid Halifeler döneminde gerçekleşmiş, kalan boşluklar da büyük mezhep imamları tarafından doldurulmuşsa, artık İslam adına ne söylenecek söz, ne de yapılabilecek bir iş kalmış olur. Bu, İslam’ın ve İslam’ın anlaşılma biçimlerinin geçmişin belli bir döneminde (Ehl-i Sünnet için Dört Halife Dönemi, Şia için 12 İmamların yaşadığı zaman dilimi) dondurulmuş olması demektir. Durum böyle olunca, süreç algısına elbette ihtiyaç olmayacaktır.

Süreçlerle ilgili algının gelişme imkanı bulamamasının bir başka sebebi, sosyal değişimin çok yavaş seyretmesidir. Değişimin çok yavaş olduğu dönemlerde, geçmiş ile içinde yaşanan an arasındaki fark doğal olarak en azıner ve fark edilmesi pek mümkün olmaz.

Gerek geçmişle tarih arasındaki irtibatı, gerekse süreç meselesinin önemini daha iyi kavrayabilmek için biraz insan belleğinden söz etmek gerekecektir. İnsanın beyni, oluştuğu andan itibaren kayıt yapmaya başlar. Bu kayıt sırasında, beynin deneme-yanılma sonucu da olsa, tecrübe diyebileceğimiz birikimi ve

öğrenme ile elde edilen neticeleri de kaydettiği bilinmektedir. Daha açık bir ifadeyle, hem yeni şeyler öğrenmemiz, hem de karşılaştığımız sorunları çözmek için akıl yürütmemiz, daha önceki birikimimize göre gerçekleşmektedir. Aslında insan hafızası, her an kendisini yenileyen, yeniden inşa eden bir yapıya sahiptir. Herhangi bir sorunla karşılaşıncı, beynimizin nasıl bir süreç takip ederek çözüm ürettiğini fark edebiliriz. İlk yapılan iş, daha önce benzer bir sorunla karşılaşmış olduğumuzun hatırlanmasıdır. Birey için geçerli olan bu durum, toplum için de geçerlidir; herhangi bir meseleyi anlamaya çalışırken de, çözüm ararken de, bize mevcut bilgimiz ve tecrübemiz yol gösterir.

İnsan akli işlem yaparken, tıpkı “doğal ayıklama”ya benzer bir yol takip eder. Aklın kayıt altına aldığı tecrübeler, en güçlü, en yararlı olanlardır. Çünkü, insan varlığının devamı aklın verimli kullanılabilmesine bağlıdır. Aklın bu işleyiş biçimi tarih inşasının da ham kaynağını oluşturur. “Tarih, kolektif bellektir, insanların kendi toplumsal kimlik kavramlarını ve geleceğe ilişkin beklentilerini oluşturmalarını sağlayan deneyimlerin toplamıdır. Tarihi umursamadığını iddia eden insanlar bile, attıkları her adımda tarihe dayalı varsayımlar geliştirmek zorunda kalırlar. İster partilerin birbirine rakip iddialarından birisini seçmeye çalışıyor, ister belli politikaların uygulanabilirliğini değerlendiriyor olalım, siyasal tercihlerimizde bir geçmiş duygusu hakimdir. Hepimiz yaşadığımız toplumun bugüne nasıl geldiğini merak ederiz, hepimizin kafasında bu konuya ilişkin, ne kadar yarım yamalak ve yanlış temellendirilmiş olursa olsun belli bir açıklama vardır.” (Tosh, 1997, 3-4).

Bellek ile tarih arasında muazzam benzerlik ve paralellikler dikkat çekmektedir. “Belleğin kırılğan gücü, içinde geçmişi korumaya çalıştığımız nesnelere gibi, bizi biçimlendirmeye katkıda bulunmuş olan birçok olayı bizden gizlese de, bize kim olduğumuza ve neler yaşadığımızı dair genel bir duygu verir. Yanlış hatırladığımız deneyimler ya da sadece olmuş olmasından korktuğumuz ya da olduğunu hayal ettiğimiz olayların asılsız anıları bizi derinden etkileyebilir. Düşüncelerimiz ve eylemlerimiz bazen hiç anımsamadığımız olaylardan örtük olarak etkilenir. Ve hayatlarımızdaki birçok olay belleklerimizden sonsuza dek silinmiştir. Bununla birlikte, her şey göz önünde bulundurulduğunda, bellek sistemlerimiz geçmişimizin genel hatlarını koruma ve başımıza gelen bir çok önemli şeyi doğru kaydetme konusunda oldukça iyi bir iş çıkarırlar. Aksi halde türümüzün evrilmesi mümkün olmazdı. **Bellek, beynin deneyimleri anlamlandırma ve onlardan tutarlı hikayeler oluşturma faaliyetinin merkezi bir ögesidir.** Bu hikayeler geçmişten bize kalan tek şeydir ve bu yüzden de kendimizi

nasıl gördüğümüzü ve gerçekleştirdiğimiz eylemleri etkin bir biçimde belirlerler. Bununla birlikte, hikayelerimiz birçok farklı unsurdan oluşmaktadır. Gerçekten yaşanmış olan deneyimlere dair küçük parçalar, olmuş olabilecekler konusundaki tahminler ve onları hatırlamaya çalıştığımız sırada bize rehberlik eden inançlar. Anılarımız geçmiş konusunda hatırladıklarımızın, şimdiyle ilgili inandıklarımızın ve gelecekle ilgili hayal ettiklerimizin kırılğan ancak güçlü ürünleridirler.” (Schacter, 2010, 457-8)

Her şeyden önce tarih insan belleğinde, yine insan belleğinden süzülerek gelen bilgi, belge ve bulgularla inşa edilmektedir.

Belleğimiz geçmişte yaşananların bıraktığı izleri bazı işaretlerle ve ipuçları ile hatırlarlar. “Kendimize dair kavrayışımız geçmişten hatırlayabildiklerimize fazlasıyla bağlı olduğundan, başarılı anımsamanın yoğun olarak uygun hatırlatıcı ipuçlarının mevcudiyetine dayandığını fark etmek moral bozucudur. Böyle bir bağımlılık, uykudaki anıları tetikleyecek işaretler ya da ipuçlarıyla karşılaşmayı başaramadığımızda geçmişimizin bazı parçalarından kopabileceğimiz anlamına gelmektedir. Yıllardır göremediğimiz tanıdıklarla karşılaşmanın genellikle böylesine etkileyici bir deneyim olmasının sebeplerinden biri bu olabilir: Eski arkadaşlarımız bize kendi başımıza üretmemizin zor olduğu ve normalde anımsayamayacağımız olayları anımsamamıza imkan veren ipuçları ve hatırlatıcılar sağlarlar.” (Schacter,2010, 101-2) Belleğin bu özelliği, doğal olarak yaşananlarla ilgili birtakım ipuçları ve hatırlatıcıların yaratılmasını beraberinde getirmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında bu ipuçları ve hatırlatıcıların tarih inşaında da ana malzemeyi oluşturduğu söylenebilir.

Diğer taraftan insanın varlık yapısında bilgisini, tecrübesini özellikle sevdiği kimselerle paylaşmak gibi ilginç bir özellik vardır. Bilginin kendiliğinden bir birikim oluşturmasının, kültür ve uygarlığın temelinde bu gerçek yatmaktadır. Aslında bunun insanın kelime ve kavramlarla düşünen, dili toplum içinde öğrenen bir varlık olması ile ilgili olduğu söylenebilir. Belki de yaratıcılığın “takdir”e ihtiyaç hissetmesi de tetikleyici bir faktör olabilir. Herhangi bir konuda yeni bir bilgiye ulaşmak, onu insanlarla paylaşmadıkça, çok da anlamlı olmamaktadır. Ayrıca yaş ilerledikçe bildiklerini, tecrübelerini paylaşmak, hem hayata tutunmanın, hem de saygın bir yer edinebilmenin yolu gibi anlaşılmaktadır. “Sosyal ve kültürel bellek bakımından, yaşlıların deneyim ve bilgisi arkadan gelen nesiller için geleceğe yönelik bir rehber işlevi görebilir; kişisel bellek bakımındansa, ileri yaşlardaki yetişkinin hayatını gözden geçirmesi,

geçmişin şimdi bağlamında değerlendirilmesine imkan vermektedir.” (Schacter, 2010, 450)

Bellek de, tarih de sürekli yeniden inşa edilir. Her ikisi de geçmişle ilgili algılara dayalı olarak oluşur.

Bellek, her şeyi, ama her şeyi yaratılışla ilgili temeller üzerinde, hayatın akışı içerisinde her an yeniden inşa edilen anlam çerçeveleri dahilinde anlamlandırarak, yeniden inşa ederek kayıt altına alır. Hiçbir şey kendi gerçekliği ile insan belleğinde yer tutamaz. “Çoğumuz anılarımızı hala zihnimizdeki fotoğraf albümünde saklanan bir dizi aile fotoğrafı olarak görürüz. Bununla beraber, artık geçmiş deneyimlerimizin yargıdan bağımsız enstantanelerini depolamadığımızı, daha ziyade bu deneyimlerin bize sağladığı anlam, sezgi ve duyguları muhafaza ettiğimizi kesin olarak bilmekteyiz.” (Schacter, 2010, 21) Karşılaştığımız yeni olan her şeyi, daha önceki bilgimiz, birikimimiz ve tecrübemiz doğrultusunda, zihnimizde mevcut olan anlam çerçevelerine uygun olarak anlamakta, anlamlandırmak ve değerlendirmekteyiz. “Geçmişte başımıza gelenler gündelik hayatımızda yaşadığımız olayları değerlendirme biçimimizi belirler –anılar olayları nasıl deneyimlediğimizin kayıtlarıdır, olayların kendilerinin kopyaları değil.” (Schacter, 2010, 22)

Tarihin bütün malzemesi insan belleğinden süzülerek gelir. İnsanın hem fıtratı, hem de tarihi vardır.

MÜSLÜMANLARIN TARİH ALGISI BAĞLAMINDA BAZI TEMEL AÇMAZLAR

Müslümanların dinle ilgili açmazlarının önemli bir kısmının tarih bilgi ve bilinci ile bağlantılı olduğu açıkça görülebilmektedir. Bu işin bilimsel boyutu ile ilgili olan İlahiyatçıların tarih bilgi ve bilinci konusunda yeterince duyarlı olmadıklarını fark etmek gerçekten acı vericidir. Dindeki kurumsallaşmanın insan ürünü olduğunu fark edememek, doğrudan süreçleri okuyamamakla ilgilidir. Malumata mahkum olmak, süreçleri bilmemenin, okuyamamanın doğal sonucu olmalı... Değişimi yeterince algılayamamanın birtakım ciddi sebepleri olmalı... “Gelişme” fikrinin Müslümanların on dört asrı aşan süreçte nasıl bir seyir takip ettiğini ciddi olarak merak etmemek mümkün değildir. Hadis ve Sünnet’le ilgili algının başlangıcı ve nasıl değişip dönüşerek sonraki nesillere ulaştığı, geçirdiği farklılaşma süreci araştırılmayı beklemektedir. İctihatla ilgili tartışmalar başlı başına bir meseledir... Esas insan zihnini meşgul eden hususlardan birisi de “Sahabe algısı” ve erken devir idealizasyonudur... Bunlara Kur’an’ın ve Hz.

Peygamber'in tutuşturduğu meş'alenin ışığında bilgiye ve öğrenmeye açık olan, hiçbir komplekse kapılmadan insanlığın birikimine talip olan Müslümanların, niçin ve ne zaman maziye demir atarak geçmişi kutsallaştırmaya, Kur'an'ın "ataların dini" hakkındaki uyarısına rağmen geleneği dinleştirmeye başladıklarını da eklemek gerekmektedir. Bütün bu ve benzeri hususların doğrudan tarih bilgi ve bilinci ile irtibatlı olmadığını, olmayacağını söylemek pek mümkün değildir.

Tarih, her ne kadar geçmişten bize intikal eden belge, bulgu ve bilgilere dayalı olsa da, insan tarafından, insan zihninde inşa edilen; insan zihninin dışında bir varlığı olmayan; geçmişin belirli bir dönemi ile ilgili yorumlar, anlayışlar ve nihayetinde söylemlerdir. Yorumdan bütünüyle bağımsız bir tarih düşünülemez. Tarihin malzemesi olan her türlü veriyi belgeye dönüştüren insandır. Bu verileri tarih inşaında anlam çerçevesine oturtan da insandır. Ancak "Esas olarak tarih, tarihçilerin yaptıkları şeydir." (Jenkins, 1997, 38) demek de bir yandan tarihin üzerine inşa edildiği varoluşsal boyut taşıyan "geçmiş" algısını, diğer taraftan inşa edilen, ya da edilmek istenilenin ötesinde bir "tarih" olduğu gerçeğini göz ardı etmek anlamına gelecektir. Hiçbir tarihçi olmasaydı da, tarih yine mevcut olacaktı. Çünkü tarihin varlığı ya da tarih inşasının gerekliliği öncelikle insanın tarihsel bir varlık olmasıyla ilgilidir. Tarihçiler insanın varlık yapısından kaynaklanan bu gereklilik üzerinde mesleklerini icra etmek durumundadırlar.

Tarihin insanın varlık yapısı ile ilgili oluşu bir yönüyle insan-kültür ilişkisine, diğer yönüyle insanın toplumsal bir varlık oluşuna bağlıdır. Belki de önceliği insan-zaman ilişkisine, insandaki "zaman" algısına vermek gerekebilir. İnsanın ne anne-babasını, ne de çocukluğunu içinde geçirdiği mekanı ve ortamı seçme hakkı vardır. Her insan kendisini bir mekanda, bir kültür içinde, bir gelenek yumağının ortasında bulur. Pek çok şeyi farkında olmadan öğrenir. İnsanı biçimlendiren kültürün, yine insan tarafından yaratılmış olduğu gerçeği, pek çok insanın bilinç düzeyine çıkma fırsatı bile bulamaz... İnsanlar irsiyetin, kalıtımın etkisini çok erken fark etmişlerdir. Genetik alanındaki araştırmalar, bazı hastalıkların kalıtsal olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir. Artık hastanın hikayesine ailesi de katılmaktadır.

Her insanın, toplum içinde yaşayan bir fert olarak öncelikle kendi yaşadıklarından süzülen, daha sonra da içinde yaşadığı toplumun bir tür kolektif bellek halinde yeni kuşaklara aktardığı bir tarih algısı bir şekilde mevcuttur. İnsan, yaşadıklarından ders çıkartan bir varlık olduğu gibi, anne-baba da kendi yaşadıklarından çıkardığı dersi, tecrübeyi çocuklarına aktarmak ister. Akılda kalanların daha çok zaferler ve büyük acılar olması, tarihin insanın varlık yapısı

ile irtibatlı olduğuna dair bir kanıt olarak sunulabilir. Üstelik acılar, kuyruk acısına, ya da seçilmiş travmaya dönüşmüş ise, daha sonraki kuşaklara daima abartılarak aktarılır. Temerküz etmiş acılar, mıknatıs gibi her türlü acıyı çeker ve onunla farkında olmadan bütünleşir. Biz tarihle ilgili esas zeminin doğrudan insanın varlık yapısı ile ilgili olduğunu düşünüyoruz. İnsan birey ve toplum planında varlığını sürdürebilmek için tarih inşa etmek zorunda olan bir varlıktır. Ancak tarihin anlamlı olabilmesi için, öncelikle tarihin kendisinin tarihsel olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Tarihin insanın varlık yapısı ile irtibatlı olan boyutu, toplumu değiştirmek, dönüştürmek isteyenleri; iktidar ve ikbal peşinde olan kimseleri daima celbetmiştir. İşin gerçeği toplumları yönlendirebilmenin anahtarı tarihte gizlidir. Tarih, geçmişin ruhudur. Tarih insan hafızası gibidir; sürekli yeniden inşa edilir. Gelecekle ilgili her türlü beklenti, özellikle egemenlik söz konusu ise, bu doğrultuda bir tarih inşasını beraberinde getirmiştir. Egemenler, egemenliklerini sürekli kılabilmenin yolunun tarihten geçtiğini çok erken fark etmişlerdir. Belki de bu yüzden “ideolojik tarih okumaları”ndan öte “resmi” tarihler yaratılmıştır. Tarihe ilgi her ne kadar geçmişin tecrübe ve birikiminden yararlanma gibi bir amacı içinde barındırıyorsa da, tarih yaratmak gibi bir amaçtan bütünüyle uzak değildir.

Tarih bilgi ve bilinci, geçmiş hakkında, doğru bilgilerle inşa edilen bir anlayışla geçmişi anlamaya, geleceği tasarlamaya çalışmaktır. Bunun mümkün olabilmesi için, öncelikle “tarih” ve “geçmiş”in birbirinden farklı olduğunun farkında olmak gerekir. Geçmiş/ mazi, yaşananların, olup bitenlerin bütününe ifade eder. Tarih ise, bu bütünden, bize ulaşan bilgi kırıntılarına, bilgi ve belgelere dayalı olarak oluşturulan bir birikim ve tasavvurdur. Tarihi inşa eden, tarih bilincine sahip olmak isteyen insanın ta kendisidir. Düşünce dünyamızda yer eden tarih anlayışı ne kadar gerçeklere uygun olarak inşa edilirse, geleceğe o kadar güvenle bakma imkanı bulabiliriz.

Müslüman kültürde zaman algısı sağlıklı olmayınca, geçmiş, an ve gelecek iç içe girmekte; sağlıklı bir tarih telakkisi pek gelişmemektedir. İslam ile İslam Düşüncesi arasındaki farkın yeterince fark edilmemesi, hatta İslam’la onun anlaşılma biçimlerinin özdeşleştirilmesi, içine sürüklenen anakronizmin en önemli sebeplerinden birisi olmalıdır. İslam’ın tamamlandığı inancı, İslam düşüncesinin beşeri oluşunu gölgelediği gibi, din alanında üretilen düşüncenin de tamamlandığı gibi bir netice doğurmuştur. Hadis ve Sünnet algısının da hem

“değişim”in algılanmasında, hem de tarih bilgi ve bilincinde birtakım sorunların mevcudiyetinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Müslüman kültürde zaman, mekan, kavram ve fikir kayması, İslam Düşüncesi'nin umumi inkişafının algılanmasını, geçmişle tarih arasındaki farkın anlaşılmasını güçleştirdiği gibi, Müslümanların birikiminden ve tecrübesinden yararlanmayı da adeta imkansız hale getirmektedir. Anakronizmin beraberinde getirdiği açmazlar, fikirlerle olay, zaman ve mekan irtibatının kurulabilmesini engellemektedir. Bilgi, üretildiği ortamdan, zamandan ve mekandan bağımsız hale gelmiştir. Kavramlar, bağlamları, içerikleri ve irtibatlı oldukları zaman ve mekan hesaba katılmaksızın rast gele kullanılır olmuştur.

İslam Bilimleri ile ilgili yapılan çalışmalarda sık düşülen hatalardan birisi, bu günün zihniyeti, bakış açısı, değerleri ve kavramları ile geçmişi anlamaya çalışmaktır. Bu durum, iki açıdan ciddi sorunlar doğurmaktadır: Birincisi, ilgi alanına giren her şeyin doğru anlaşılması engellendiği gibi, daha sonra bu konuyu doğru anlamaya çalışacakların işi de iyice zorlaştırılmaktadır. Hangi zaman dilimi ile ilgileniyorsak, ölçütümüzü o zaman diliminden almak, o zaman diliminin terminolojisini keşfederek, çalışmayı o kavramlarla inşa etmek yapılabilecek en doğru iştir. İkincisi, içinde yaşadığımız zaman diliminin değer algısı, değer yargıları, ahlak anlayışı, geçmişe taşındığı zaman, doğru anlama yerini bir tür yargılamaya bırakabilir. Bir bilim adamının işi yargılamak değil, önce anlamaktır. Tarih bilgi ve bilinci, hangi bilginle, hangi konularla, hangi mekanla ilgileniyorsak, onun tarihsel bütünlük içindeki yerini görmemizi mümkün kılar ve o döneme nüfuz etmeyi, empati yapmayı kolaylaştırabilir. Tarih bilgi bilinci olmayınca, böyle bir sorunun farkına varmak bile pek kolay olmamaktadır. Hangi alanda olursa olsun, her zaman dilimi, o zaman diliminde ve içinde yaşanan mekanda üretilen konuşulan dille, o dönemin kavramları ve değerleri ile anlaşılmalıdır. Herder'in dediği gibi, “Her çağ, kendi anlamını içinde taşır.”

Diğer taraftan dinin doğru anlaşılması, büyük ölçüde doğru tarih telakkisine bağlıdır. Çünkü insanın olduğu her yerde görülen, kültürün ve uygarlıkların biçimlenmesine birinci derecede etkin olan bütün dinler, tarih içinde ortaya çıkmışlardır. "Din", tarihsel süreçlerden geçerek, bulunduğu insanı dönüştürerek, kendisi de farklılaşarak sonraki nesillere ulaşır. Bir başka ifadeyle, tarih bilgisi ve bilinci olmadan, dinleri anlayabilmek ve değerlendirebilmek biraz zordur. Bu bakımdan "din", geçmişin doğru anlaşılmasında anahtar görevi görür; tarih de, "din" in bilgi boyutunu ve kurumlaşma aşamalarını aydınlatır.

Müslümanların tarih telakkisinde ciddi sorunların olduğu açıktır. Her şeyden önce, tarih bilincinde sorun vardır. Arkun'un tespitlerine katılmamak elde değildir: "Bizde tarih bilinci zayıftır ve uyandırılması zordur. Tarih dışı mitolojik anlayış, sahayı bütünüyle ve her düzeyde işgal etmiştir." (Arkun, 2000, 16) Bu durum, geçmişle tarihin, tarihle dinin ve dinle geleneğin birbirinden farklı olduğunun fark edilmesini güçleştirmektedir. Daha da vahimi, geçmişin, anın ve geleceğin iç içe girmiş olması süreçlerin algılanmamasıdır. Zaman konusunda sağlıklı bir bilinçlilik haline sahip olamamak, aslında ruh sağlığının yerinde olmadığını akla getirmektedir. Müslümanların mazide yaşamaları, kendilerini ölümlerin egemenliğine terk etmeleri, çözümü geçmişte aramaları, üzerinde düşünülmesi gereken hususlardır.

Tarih bilincinin olmayışı, ya da eksik oluşu, Müslüman kültüründe "tarihin geriye doğru işletilmesi" sayesinde, mitolojik ve ideolojik tarihsel kurguların, gerçek tarihin yerini alması gibi bir sonuç doğurmuştur. Hemen her mezhebin, birbirinden farklı bir erken dönem anlayışı vardır. Her mezhep, kendisinin sahipliğini, hak mezhep olduğunu kanıtlayabilmek için, Hz. Muhammed'in yaşadığı zaman dilimi ile bir irtibat kurmaya çalışmıştır. Bazen bunun tersi de olmuş, bir mezhebin batıl olduğunu gösterebilmek için, Hz. Peygamber'e o mezhebin aleyhinde hadisler söylettirilmiştir. Bu durum, bütün mezheplerin, hatta bütün tarikatların, kendilerine, kurgu bir geçmiş icat etmelerini beraberinde getirmiştir.

İşin gerçeği tarih bilinci, geçmişle bugün arasındaki farkı fark etmeyi ve tarihi unutmaksızın düşünmeyi mümkün kılar. Tarih bilinci olmayınca, ya geçmiş bugünde yaşanır ve yaşatılır; ya da bugün geçmişte yaşanır ve yaşatılır. Bu durum, aynı zamanda geçmişin doğru anlaşılmasını engellemektedir. Tarih bilinci gelişmemiş insanlar, geçmişin bir süreç içinde şekillendiğini asla göremezler. Geçmiş, kafalarda, birbiriyle alakası olmayan fragmanlar halinde yer alır. Yukarıdan bakıldığı zaman, günümüz Müslümanının vücudunun bugünde, fakat ruhunun tarihin derinliklerinde olduğunu düşünmemek için hiçbir sebep yoktur. Çarpık din anlayışı, tarih bilinci eksikliği ile birlikte Müslümanı maziye mahkum etmektedir. Türkiye'deki zihinsel yarılmanın, her şeyi siyah-beyaz ikilemine indirgemenin arkasında da tarih bilincinin olmayışının yattığını söylersek, sanıyorum pek abartmış sayılmayız.

Din alanında tarih bilinci yoksunluğunun, ya da eksikliğinin nelere malolduğu konusunda en ilginç örnek, zihinlerdeki Hz. Muhammed'le ilgili oluşan anlayış biçimidir. Kur'an, ısrarla Hz. Muhammed'in de bizim gibi bir beşer,

vahiy alan bir beşer olduğu gerçeğinin altını çizer. Hz. Muhammed her fırsatta kendisinin de bir insan, hem de “kurutulmuş et yiyen bir kadının oğlu” olduğunu söyler. Kur’an mucize taleplerinin reddedildiğini belirtir. Buna rağmen, zihinlerde serapa mucize bir peygamber tasavvuru vardır. Sahip olduğumuz peygamber anlayışının ne ölçüde sağlıklı olup olmadığını merak ediyorsak, Kur’an’ın Hz. Muhammed’le ilgili ortaya koyduğu gerçekleri iyi anlamalıyız. Hz. Muhammed’i doğru anlama konusundaki temel ölçütleri Kur’an bize vermektedir. Kur’an, “örnek” alınabilecek bir “beşer peygamber” portresi çizer.

Açıkça görülebileceği gibi, mevcut din anlayışı, Müslümanları, tarihin derinliklerinde yaşamaya zorlamaktadır. Birazcık tarih bilimiz bize Hz. Peygamber’in vefatına yakın Medine’nin nüfusunun 16.000 civarında olduğunu söylemektedir. Bugün Müslümanların nüfusu bir buçuk milyara yaklaşmıştır. Eğer din adı altında İslam’ın erken döneminde var olan kültürü gelecek nesillere taşımaya kalkarsak, hem İslam’ın evrenselliğine aykırı hareket etmiş, hem de İslam’ı yaşanması mümkün olmayan fosilleşmiş bir dine dönüştürmüş oluruz. İslam’ı, Kur’an’ın temel kurucu ilkelerinde ve Hz. Peygamber’i “örnek” konuma yükselten evrensel boyut taşıyan davranışlarında aramak gerekir. Hz. Peygamber’in “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim” sözünü hatırlamakta fayda vardır. Geleneği dinleştirdiğimiz zaman, dini de geleneğe indirgemiş oluruz. Bu durum, İslam’ın içinin boşaltılmasından, işlevsiz kılınmasından başka bir şey değildir.

TARİH BİLİNCİ VE SÜREÇ ALGISININ AKTÜEL BOYUTU

İnsanlık dayatmacı, akli ve bilimi putlaştıran, Tanrı’yı hayatın dışına iten Batı tipi Modernite’den kaçarken, her şeyin anlamını yitirdiği, her şeyin dijitalleştiği, aklın ve bilimin içinin boşaltıldığı, Tanrı’dan kaçılan farklı bir süreç savrulmuş görünmektedir. Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak gibi bir şey... Böylesi zor zamanlarda, sakince düşünmek, felaket sonrasında sağlam kalabilecek sığınakları keşfetmeye çalışmak; hatta hayatı yeniden inşa etme planları yapmak elbette kolay değildir. Varlığını canı acıyınca hisseden, akli etkisiz kılarak kendinden kurtulabileceğini düşünen insanlardan gelecek tasarımı beklemek de akıl karı değildir. Tarih, köleler adına bile özgürlük mücadelesini ancak özgür insanların verebileceğini göstermektedir. Ancak insan olmak, varlığının farkında olmak, Müslüman olmak, sorumluluk bilincine sahip olmayı gerektirmektedir. İnsanı insan yapan değerler fazlaca aşındığı için, insanlık yeni

arayışlara yönelmiştir. Artık yeni bir “anlam çağı”nın şafağının sökmek üzere olduğunu söylemek mümkündür. Onurlu bir Müslüman olarak var kalabilmek, insanlığın gidişini doğru okumaya, bilgi ve değer üretmeye, kısaca özne olmaya bağlıdır. Birbirimizle uğraşmak yerine Müslüman olmanın bize yüklediği hayati sorumlulukları hatırlamanın tam zamanıdır.

Biraz düşündüğümüz zaman İslam’ın yüksek değerlerine bütün insanlığın ihtiyacı olduğunu açıkça görebiliriz. İslam’ın uygarlığa vücut veren kök hücreleri, hala dip diridir ve kendisine uzanacak elleri beklemektedir. Daha önce bir uygarlık yaratmayı başaranlar, yeni bir uygarlığı daha kolay yaratabilirler. Bunun için aklın yeniden keşfedilerek hak ettiği itibara kavuşması, Müslümanların meydana getirdiği bilimsel birikimin eleştiri süzgecinden geçirilmesi, bilimin ve yaratıcılığın takdir görmesi gerekmektedir.

Müslümanlar, özellikle Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in teşvikiyle, insanlığın mevcut birikiminden en iyi şekilde yararlanarak yeni bir bilim geleneği yaratmayı başarmışlardır. Ortaya çıkan muazzam birikim Endülüs kanalıyla Batı kafasıyla buluşmuş, bugünkü göz kamaştıran bilimsel başarıların, hatta Batı uygarlığının temelini oluşturmuştur. Ne var ki, Avrupa aklı Kilise’nin ipoteğinden kurtarıp yükselirken, Müslümanlar aklı ihmal ederek malumata muhkum hale gelmiş ve bilim geleneğinden kopmuşlardır. Bu aynı zamanda Batı uygarlığının küresel ölçekte etkin olması, Müslümanların önemli bir kısmının da Batı’nın sömürgesi haline gelmesi demektir. Ancak bugün gelinen noktada mevcut insan anlayışı, bilim ve teknoloji, bırakın insanı mutlu etmeyi, insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlamıştır. İnsanlığın yeni bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Yeni bir bilim anlayışı, daha insani bir teknoloji, daha sağlıklı bir gelecek için zorunluluk haline gelmiştir. Bu durum, İslam dini ve Müslümanlar açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Açıkça görülebileceği gibi, toplumların kaderini belirleyen, onların akla, bilime ve yüksek insani değerlere gösterdikleri ihtimam ve bunun gereğini yerine getirme olmaktadır.

Müslümanların bilim alanında esamesi okunmamaktadır. Eğer bu tespit doğru ise, bunun mutlaka birtakım sebepleri olmalıdır. Tespitin doğru olmadığını söyleyebilmek için Müslümanların bilimde, teknolojide var olup olmadıkları sorusuna olumlu cevap vermek gerekir. Aynı şekilde evrensel ölçekte değer üretme ve insanlığın geleceğini ilgilendiren sorunlara çözüm bulma konusunda bir şeyler yaptıklarını, sadra şifa bir şeyler söyleyebildiklerini görmek gerekir. İşin en kötü yanı, belki de ezilmişlik duygusunun doğal tezahürü olan bilgidен, bilimden ve değerden arındırılmış bir “güç”le, siyasi erkle bütün sorunların

çözülebileceği şeklindeki yanılığa adeta genel kabul haline gelmeye başlamıştır. Müslüman elbette toplumu daha iyi yönetme, adaleti hakim kılma iddiasında olacaktır. Ancak buradaki “adalet” Kur’an’ın kurucu ilkesi olan, evrensel boyutlu adalet olmak durumundadır. Mevcut adalet algısı, Kur’anî hassasiyetin ve evrensel boyutun gelenekle kirlendiği bir algıdır...

Dünyada okuma yazma oranının en düşük olduğu yerler, Müslümanların yaşadıkları yerlerdir. Kur’an’ın “oku” uyarısına rağmen, en az okuyan Müslümanlardır. İnsan hakları ihlallerinin en yoğun yaşandığı yer İslam ülkeleridir. Aklın, bilginin ve bilimin itibarsızlaştırıldığı ve bu ahlaksızlığın dinle temellendirilerek meşrulaştırılmaya çalışıldığı yerler de Müslümanların üzerinde buldukları topraklardır ve bu işi büyük bir iştiaqla yapmaya çalışanlar da Müslümanlardır. Bilgi ve akıl itibarsızlaştırıldığı zaman, cehalet ve hamakat belirleyici olmaya başlar. Doğru ile yanlış, meşru ile gayr-ı meşru, hak-batıl birbirine karışır ve duygularla sorunların çözülebileceği gibi bir zehaba kapılmak mümkün hale gelir. Daha da ötesi, tepkisellik ve tepkisel davranışlar doğal karşılanır olur.

Amacımız karamsarlık yaratmak değildir. Bu olumsuz tablonun birden çok sebebi vardır. Bunları ayrıca tartışmak gerekir. Biz bu tablonun kader olmadığını düşünüyoruz. İnsanlığın yeni bir medeniyete ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz. Yeni bir bilim paradigmasına, yeni bir metafiziğe ve yeni bir değerler sistemine ihtiyaç vardır. İslam’ın temel kurucu ilkelerinden hareketle yapılacak yeni bir medeniyet hamlesi, insanlara biraz nefes aldirabilir. Bunun gerçekleşebilmesinin yegane yolunun bilim ve bilginin gücüne sahip olmak ve evrensel ölçekte değer üretmek olduğunu düşünmekteyiz. Bilimsel bilgi, bilimsel yöntemle üretilmiş olan, sistematik ve birikimli bilgidir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla din alanında kavram kargaşası had safhadadır; Müslümanların kafaları karma karışıktır. Eleştirel düşüncenin gelişmesi, dini argümanlar kullanılarak engellenmektedir. Din ve gelenek iç içe girmiş; din gelenek haline gelmiştir. İlim-bilim ayrımı, arayış içindeki bazı kimselerin önünü kesmektedir. Malumat bilim zannedilmektedir. Yöntem konusunda ciddi bir bilinçlilik halinden söz etmek pek mümkün değildir...

Türkiye’de İlahiyat alanında, 1953-2010 tarihleri arasında yaklaşık 10.000 civarında yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır; yüzlerce çalışma da devam etmektedir. İslam’la ilgili kütüphane raflarında yerini almış; kitapçılarda müşteri bekleyen binlerce kitap vardır. Bir yüksek lisans tezinin en az iki yıl, doktora tezinin dört yıl aldığını düşünenecek olursak, ne büyük bir emek harcanmış

olduğunu biraz tahmin edebiliriz. İslam / İlahiyat Bilimleri dediğimiz Tefsir, Hadis, İslam Hukuku, Kelam, İslam Mezhepleri Tarihi gibi alanlarda bunca alın teri, göz nuru dökülerek gerçekleştirilen çalışmalar, pek çok kimseye birtakım ünvanlar kazandırmaktadır. Ancak şu soruların ciddiyetle sorulması ve samimiyetle cevaplandırılması gerekmektedir: 1. Bugün Müslüman Bilim Geleneği'nden söz etmek mümkün mü? Bu gelenek hakkında sağlıklı bir bilinç mevcut mu? 2. Bu çalışmalar Müslüman Bilim Geleneği'nin neresinde durmaktadır; onun devamı sayılabilir mi? 3. Bu çalışmalar Müslümanların meydana getirdikleri muazzam kültür ve medeniyetin anlaşılmasına, evrensel bilime katkıların açığa çıkarılmasına ne kadar yardımcı olmaktadır? 4. Bu çalışmalar, evrensel bilime bir katkı niteliği taşıyorlar mı? 5. Bu çalışmalar din alanında bilimsel bir bilgi birikimi meydana getirebildi mi? Soruları daha artırmak mümkündür. Esas sorulması gereken soru bu çalışmaların ne kadar bilimsel olduğu sorusudur. Biz cevap yerine, "malumat" ile "bilim" arasındaki fark üzerine düşünmeye davet ediyoruz. Malumatsız bilim olmaz; fakat malumatı bilim zannedenler, malumat yığınının altında ezilirler.

İlahiyat alanında "bilimsel faaliyet" adı altında harcanan emek, maalesef ciddi bir bilimsel bilgi birikimi oluşturabilmiş değildir. Hemen her çalışmada, işe sıfırdan başlanmaktadır. Çalışmanın Müslüman Bilim Geleneği'nin neresinde olduğu / olması gerektiği konusunda ileri düzeyde bir hassasiyetin olduğunu söyleyebilmek pek mümkün değildir. Oysa, geleneğe en fazla ihtiyaç duyulan alan, bilimdir. Bilimsel gelenek olmayınca, yöntem de, katkı da, birikim de olmaz.

Bilimin ilk adımı, malumat ile bilim arasındaki farkı fark etme ve tasniftir. Görebildiğimiz kadarıyla, İslam'la ilgili bütün bilgiler, herhangi bir tasnife tabii tutulmaksızın, dipsiz bir havuza doldurulmaktadır. Bunca emeğe rağmen, din konusunda üretilen, aktarılan ve çok kötü tüketilen en genel anlamda "malumat"ın ne İslam'ın daha iyi anlaşılması ve yaşanması konusunda, ne Müslümanların birtakım hayati sorunlarının çözümünde, ne de evrensel ölçekte bilgi ve değer üretmekte verimli bir şekilde kullanılabildiğini söylemek mümkündür. Bilimsel bilgi üretmeyi mümkün kılacak bir birikim oluşturulabilmiş değildir. Çalışmalarda ciddi olarak yöntem sorunu vardır. Daha da önemlisi, İlahiyatçılarda İlahiyat'ın Üniversite içindeki yeri konusunda sağlıklı bir bilincin olduğunu söylemek de biraz zordur.

Üniversite, esas itibariyle evrensel ölçekte bilim üretilen bir yerdir. Üniversitenin bir birimi olan İlahiyat Fakülteleri de, bilim üretmek üzere bu yapılanmada yer almıştır. Yani İlahiyat Fakülteleri, kendi alanında bilimsel bilgi

üretmek üzere kurulmuştur. Bu gerçeğe rağmen, İlahiyatçıların önemli bir kısmının kutsalla uğraşmanın bireysel tatmini yaşamaktan mutlu olduklarını söylersek, pek de haksızlık yapmış sayılmayız. Modernitenin savurduğu Müslüman insanın tutunabilmek için icat ettiği ilim-bilim ayrımı, olumsuzlukları meşrulaştırmayı kolaylaştırmaktadır. Müslüman bilim geleneğindeki “ilim”in Türkçe’deki karşılığı “bilim”dir.

Bu tebliğ, İslami alanda bilimsel bir birikim oluşturabilmek, yöntem bilinci geliştirebilmek için sağlıklı bir tarih algısına, tarih bilgi ve bilincine şiddetle ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir. Eğer İslam’ı ve İslam Düşüncesi’ni anlama konusunda harcanan emekler Müslüman Bilim Geleneği’nin devamı olamıyor ve bir birikim meydana getiremiyorsa, yeni bir bilim anlayışı ve yeni bir yöntemle yeni bir bilim geleneği yaratılabilir. Aslında insanlığın böyle bir yaklaşıma ihtiyacı vardır. İçinde yaşadığımız koşullar Müslümanlara yeni bir bilim geleneği yaratma gibi ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Bu yeni anlayışın kökleri Müslüman bilim geleneğinde hala diridir. Yeni bir bilim geleneği yaratılabilir. Bu süreçte ilk yapılacak iş, adalet duygusu ile meşbu bir bilim anlayışının oluşturulmasıdır.

Bilimsel bilgi birikimli bilgi olduğu için, yeni bir bilim geleneğinin ilk koşulu bilimsel duyarlılık ise, ikinci koşulu tarih bilgi ve bilincidir. Geçmiş ve tarih arasındaki fark fark edilmediği müddetçe, tarihin geçmişle özdeşleştirilmemesi pek mümkün olmaz. Tarih, geçmişten intikal eden bilgi, belge ve bulgularla gerçekleştirilen bir inşa faaliyetidir. Tıpkı insan belleği gibi, tarih de her daim yeniden inşa edilir. Tarihi inşa eden insanın ta kendisidir.

Tarih bilgi ve bilinci eleştirel düşüncenin gelişmesine de imkan sağlar. Ancak o zaman Müslümanların mazide kalan muhteşem birikimi layıkı ile anlaşılabilir. Müslümanların özellikle İslam’ın ilk asırlarında nasıl bir iştiaqla bilginin peşinde koştukları, bilim alanına nasıl katkı sağladıkları tespit edilebilir. Aynı şekilde, insanlığın mevcut birikiminden yararlanmak da ancak sağlıklı bir bilim zihniyetiyle ve öğrenmeye açık olmakla mümkün olabilir. Gelişmenin ve her türlü bilimsel faaliyetin temelinde yatan eleştirel düşünce de, bilgiye ve belgeye dayalı düşünmeyi ibadet kabul eden; bilmekten, öğrenmekten zevk alan insanlarla gelişebilir.

Müslümanların maziye ve malumata mahkum olmaktan kurtulması, eleştirel düşüncenin içselleştirilmesine ve hayatın tüm alanlarında etkin kılınmasına bağlıdır. Gelişme ve katkı fikri ancak süreçler okunmaya başladığında ortaya çıkabilir. Değişme konusunda duyarsız olanlar, elbette gelişmeyi umursamazlar. Bu bakımdan Müslümanların tarih algıları gerçekten

sorunludur. Müslümanların değişmenin, gelişmenin önemini görmezlikten gelmelerinin sebebinin tarih algısında “süreç” boyutunun göz ardı edilmesi olduğunu düşünüyöruz.

Tarih algısı, Müslüman kültürde birden çok tarih telakkisinin iç içe bulunduğunu fark etmeyi imkansız kıldığı gibi, tarihin en temelde beşeri bir “inşa” faaliyeti olduğunu idrak etmeyi de zorlaştırmıştır. Tarih, tıpkı insan aklı gibi her an yeniden inşa edilir. Gelecek tasavvuru olanlar işe tarihten başlamak zorundadırlar.

ÖZET

İslam Bilimleri Yöntemi'nin en temel amacı, bu alandaki disiplinler çerçevesinde bilimsel bilgi üretmektir. Böylece dinsel bilgi havuzunda bulunan bilgilerin içinden, üretimde kullanılabilir nitelikteki sağlam, güvenilir, apaçık bilgiler ayıklanarak ortaya çıkarılmış olur. Üretilen bilimsel bilgi, geçmişle ilgili olabileceği gibi, gelecekle de ilgili olabilir; tarihin geçmişteki hakikatlere uygun olarak yeniden inşa edilmesinde kullanılabilir gibi, gelecekte sağlıklı din anlayışı geliştirilmesinde etkin olabilir. Aslında dinle ilgili bütün faaliyetlerin, geçmiş, şimdi ve geleceği birlikte kuşattığı çoğu zaman gözden kaçmaktadır.

İlahiyat/din alanında üretilen bilginin bilimsel bilgi olabilmesi, öncelikle kaynak ve aidiyet açısından sağlamlığının, güvenilirliğinin ve savunulabilirliğinin belirlenmiş olması gerekmektedir. Ayrıca içerik açısından bilginin sağlam olup olmadığı, kavramların hangi zaman dilimine ait oldukları ve süreç içinde hangi anlamları kazanıp kaybettikleri doğru tespit edilmelidir. Bunun için de, fikir-hadise, zaman-mekan irtibatına dikkat edilmelidir. Bir bilginin apaçık, güvenilir, savunulabilir olması, öncelikle onun, akla, eşyanın hakikatine, olayların mantığına uygun olmasına bağlıdır.

İslami alanda bilimsel bir birikim oluşturabilmek, yöntem bilinci geliştirebilmek için sağlıklı bir tarih algısına, tarih bilgi ve bilincine şiddetle ihtiyaç vardır. Eğer İslam'ı ve İslam Düşüncesi'ni anlama konusunda harcanan emekler Müslüman Bilim Geleneği'nin devamı olamıyor ve bir birikim meydana getiremiyorsa, yeni bir bilim anlayışı ve yeni bir yöntemle yeni bir bilim geleneği yaratılabilir. Aslında insanlığın böyle bir yaklaşıma ihtiyacı vardır. İçinde yaşadığımız koşullar Müslümanlara yeni bir bilim geleneği yaratma gibi ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Bu yeni anlayışın kökleri Müslüman bilim geleneğinde hala diridir ve oradan yeni bir bilim geleneği yaratılabilir. Bu süreçte ilk yapılacak iş, adalet duygusu ile meşbu bir bilim anlayışının oluşturulmasıdır.

Bilimsel bilgi birikimli bilgi olduğu için, yeni bir bilim geleneğinin ilk koşulu bilimsel duyarlılık, ikinci koşulu ise tarih bilgi ve bilincidir. Geçmiş ve tarihin birbirinde farklı iki gerçekliğe işaret ettiği fark edilmediği müddetçe, tarihin geçmişle özdeşleştirilmesi kaçınılmazdır. Tarih, geçmişten intikal eden bilgi, belge ve bulgularla gerçekleştirilen bir inşa faaliyetidir. Tıpkı insan belleği gibi, tarih de her daim yeniden inşa edilir ve bu inşa faaliyetinin aktörü insandır.

Tarih bilgi ve bilinci eleştirel düşüncenin gelişmesine imkân sağlar. Ancak o zaman Müslümanların mazide kalan muhteşem birikimi layıkı ile anlaşılabilir. Müslümanların özellikle İslam'ın ilk asırlarında nasıl bir iştihakla bilginin peşinde koştukları, bilim alanına nasıl katkı sağladıkları tespit edilebilir. Aynı şekilde, insanlığın mevcut birikiminden yararlanmak da ancak sağlıklı bir bilim zihniyetiyle ve öğrenmeye açık olmakla mümkün olabilir. Gelişmenin ve her türlü bilimsel faaliyetin temelinde yatan eleştirel düşünce de, bilgiye ve belgeye dayalı düşünmeyi ibadet kabul eden; bilmekten, öğrenmekten zevk alan insanlarla gelişebilir.

Müslümanların maziye ve malumata mahkûm olmaktan kurtulması, eleştirel düşüncenin içselleştirilmesine ve hayatın tüm alanlarında etkin kılınmasına bağlıdır. Gelişme ve katkı fikri ancak süreçler okunmaya başladığında ortaya çıkabilir. Değişme konusunda duyarsız olanlar, elbette gelişmeyi umursamazlar. Bu bakımdan Müslümanların tarih algıları gerçekten sorunludur. Müslümanların gelişmenin, gelişmenin önemini görmezlikten gelmelerinin sebebi tarih algısında "süreç" boyutunu göz ardı etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Tarih algısı, Müslüman kültürde birden çok tarih telakkisinin iç içe bulunduğunu fark etmeyi imkânsız kıldığı gibi, tarihin en temelde beşeri bir "inşa" faaliyeti olduğunu idrak etmeyi de zorlaştırmıştır. Tarih, tıpkı insan aklı gibi her an yeniden inşa edilir. Gelecek tasavvuru olanlar işe tarihten başlamak zorundadırlar.

GÖZDEN GEÇİR

1. Kök Bilim Paradigması nedir?
2. İlahiyat disiplinlerinin Kök bilim paradigmasındaki yeri ve konumu nedir?
3. İlahiyat alanındaki çalışmaların bilimselliği için gerekli ölçütler nelerdir?
4. Müslümanların tarih algılarını belirleyen unsurlar nelerdir?
5. Eleştirel düşünce ile tarih bilinci ve süreç algısı arasında nasıl bir ilişki bulunmaktadır?
6. Tarih bilinciyle ilişkilendirilebilecek diğer kavramlar nelerdir?

KAYNAKLAR

- Arkun, Muhammed, (2000), *Tarih, Felsefe ve Siyaset Üzerine Konuşmalar*, çev. Y. Aktay- C. Erdemci, Vadi Yayınları, Ankara.
- Evans, Richard J. (1999) , *Tarihin Savunusu*, çev. U. Kocabaşoğlu, İmge Kitabevi, İstanbul
- Gökberk, Macit (1997), *Kant ve Herder'in Tarih Anlayışları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Hollinger, Robert (2005), *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, çev. A. Cevizci, Paradigma, İstanbul
- Jenkins, Keith (1997), *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev. B. S. Şener, Dost Kitabevi, Ankara.
- Karasar, Niyazi (1998), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Nobel Yayınları, Ankara
- Onat, Hasan (2007), "Bilim, Bilimsel Yöntem ve İslam/ İlahiyat Bilimlerinde (Ulumu Diniyye) Yöntem Sorunu", *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri*, İSAM, İstanbul
- Özlem, Doğan (1986), *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Popper, Karl R. (2005a), *Hayat Problem Çözmektir*, çev. A. Nalbantoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Popper, Karl R. (2005b), *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*, çev. İ. Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Rickman, H. D. (2000) *Anlama ve İnsan Bilimleri*, çev. M. Dağ, Etüt Yayınları, Samsun.
- Schacter, Daniel L. (2010), *Belleğin İzinde*, çev. E. Özgül, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidi (1969), *Tarihte Usul*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul
- Tosh, John (1997), *Tarihin Peşinde*, çev. Ö. Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi İslam Bilimleri'nde bilginin kaynakları arasında yer almaz?
  - a) Vahiy
  - b) İlham
  - c) Sünnet
  - d) İcma
  - e) Âlimlerin görüşleri
2. Aşağıdakilerden hangisi sağlam, güvenilir bilgiye ulaşabilmenin ön koşulları arasında yer almaz?
  - a) Kaynak ve aidiyet açısından bilginin sağlam olması
  - b) İçerik açısından bilginin sağlam olması
  - c) Kavramların güvenilir olması
  - d) Fikir-hadise irtibatına dikkat edilmesi
  - e) Kaynakların Arapça olması
3. Aşağıdakilerden hangisi İlahiyat Bilimleri alanındaki bilginin özellikleri arasında yer almaz?
  - a) Beşeri bilgidir.
  - b) Süreç içerisinde üretilmiştir.
  - c) Dini anlama ve yorumlama faaliyetidir.
  - d) Doğruluğunu dinden almaktadır.
  - e) Tarihin birer parçasıdır.
4. Hz. Muhammed'i ve öğretilerini doğru anlamada en temel ölçüt aşağıdakilerden hangisidir?
  - a) Şüphe
  - b) Âlimlerin görüşü
  - c) Kur'an
  - d) Sahabe sözü
  - e) Akıl
5. Tarih-geçmiş ilişkisi bağlamında aşağıdakilerden hangisi söylenemez?
  - a) Geçmiş ile tarih birbirinin aynıdır.
  - b) Geçmiş ile tarih birbirinden farklıdır.
  - c) Tarih, dünya hakkındaki bir dizi söylemden biridir.
  - d) Geçmiş ile tarihin seyri birbirlerinden bağımsızdır.
  - e) Tarih, geçmişin yeniden yorumlanmasıdır.

CEVAPLAR: 1 B, 2 E, 3 D, 4 C, 5 E